

milieudefensie

anders kijken, anders kiezen

**Deze boerderij
is #TTIPvrij**

Jaarverslag 2016

Over dit jaarverslag

Om u als lezer optimaal te bedienen, verwijzen we regelmatig via links naar onze website waar meer informatie over specifieke onderwerpen te vinden is. Dat geldt ook voor diverse beleidsdocumenten.

Bij geen enkele organisatie telt een jaar alleen successen. Milieudefensie vormt daarop geen uitzondering. Daarom besteden we ook aandacht aan wat minder goed ging.

Om geld en papier te besparen wordt dit jaarverslag uitsluitend op internet gepubliceerd en niet gedrukt. Wilt u toch liever een papieren versie? Bel (020 6262 620) of [mail onze Servicelijn](#) en wij sturen het u gratis toe.

In dit verslag kunt u zowel verticaal als horizontaal door de tekst bewegen, wat de leesbaarheid ten goede komt. Wij horen graag of deze navigatie u bevalt. Deel uw ervaringen met [onze Servicelijn](#).

Dit jaarverslag is interactief:

gebruik de pijlknoppen om door de paragrafen te bladeren...

... scroll om te lezen ...

... klik om naar verschillende onderdelen van het jaarverslag te springen...

... en klik voor extra content, binnen het jaarverslag of op internet.

Dit interactieve format wordt door sommige programma's niet volledig ondersteund.

U kunt het jaarverslag het beste openen in Adobe Reader.

[Adobe Reader is hier gratis te downloaden.](#)

Samen komen we verder

Op het moment dat ik dit voorwoord schrijf, is het klimaat volop in het nieuws. Wetenschappers, bedrijven en milieuorganisaties zetten druk op de kabinetsformatie. Het algemene gevoel is: er moet eindelijk doorgepakt worden. Bedrijven dringen zelfs aan op een klimaatwet. Toen Milieudefensie in 2008 een klimaatwet voorstelde waren ze nog niet zover. Er zit verandering in de lucht. Ook Milieudefensie heeft zich tot de formateurs gericht, omdat wij ervan overtuigd zijn dat we veel meer mensen moeten betrekken om klimaatverandering te stoppen. Klimaatverandering raakt ons allemaal, daarom moet het iets van ons allemaal worden. Maar dan moeten we wél allemaal mee kunnen doen.

Als we samen de schouders eronder zetten, kunnen we klimaatverandering stoppen. Dan kunnen we van deze dreigende ramp een kans maken. Een kans om onze leefomgeving gezonder te maken en energie goedkoper, met eerlijk voedsel en schone banen voor iedereen. Dan worden we er allemaal beter van.

Klimaat is niet links of rechts, het gaat ons allemaal aan. Het gaat over onze toekomst en die van onze kinderen en kleinkinderen. Het gaat over ons werk, ons huis, onze omgeving, hoe we ons verplaatsen en wat we eten. Daarom moeten we allemaal mee kunnen doen. En dat kan ook. Door de stijgende kosten eerlijk te delen, en door groene alternatieven bereikbaar te maken voor ons allemaal. We hebben iedereen nodig om klimaatverandering te stoppen: bedrijven én burgers, rijk én arm, woningbezitters én huurders. Milieudefensie noemt dat: eerlijk omschakelen. En dat doen we samen. Want samen komen we verder.

Eerlijk

Nederland kent twee prachtige principes: de vervuiler betaalt, en de sterkste schouders dragen de zwaarste lasten. Ik durf de stelling wel aan dat de meeste mensen het hartstikke eens zijn met die principes. Gewoon, omdat ze eerlijk zijn. Maar in de praktijk pakt het vaak anders uit. En dat wil Milieudefensie veranderen. Gewoon, omdat het eerlijker is als grote, vervuilende bedrijven ook meebetalen om de vervuiling aan te pakken, en niet alleen burgers. En omdat het eerlijker is als mensen met een lager inkomen straks ook nog hun energierekening en gezond eten kunnen betalen. Dat kan best. Bijvoorbeeld door producten en diensten die het klimaat schaden duurder te maken, en groene alternatieven juist goedkoper. En bijvoorbeeld door 250.000 woningen per jaar te verduurzamen van mensen die dit zelf, ook met een tegemoetkoming in de kosten, niet kunnen betalen. Zo maken we klimaat iets van ons allemaal en voorkomen we dat stijgende kosten een splijtzwam worden.

In samenwerking met FNV, de Woonbond en Tax Justice hebben we een manifest opgesteld met voorstellen voor de partijen die nu onderhandelen over een nieuw kabinet. Je vindt dit manifest op [▶ onze website](#).

Op 11 juni 2016 keurde de Algemene Ledenvergadering van Milieudefensie het nieuwe Algemeen Beleidsplan 2016-2025 goed. Daarin is onder meer vastgelegd dat klimaat de komende tien jaar centraal staat in al ons werk. Eerlijk omschakelen is daarbij onze inzet. In 2018 gaan we dit terugzien in al onze campagnes.

In [▶ hoofdstuk 2](#) lees je meer over het nieuwe Algemeen Beleidsplan en over het belang dat het bouwen aan een krachtige beweging in ons werk heeft.

Trots

In 2016 stonden we al op de bres voor Groningen en de Groningers. Eerlijk omschakelen betekent ook dat we snel stoppen met gas en de Groningers nieuw perspectief bieden. We gingen met een brede coalitie en duizenden mensen de straat op om te pleiten voor een eerlijke economie en tegen de handelsverdragen TTIP en CETA, die slecht uitpakken voor gewone mensen en het klimaat. En we pleitten samen met boeren voor eerlijke melk. Op al deze onderwerpen zien we beweging. Niet in de laatste plaats door de vele, vele mensen die ons belangeloos steunen met hun kostbare tijd en met geld. Niet in de laatste plaats onze leden en donateurs. Geen wonder dat Milieudefensie als enige milieuorganisatie blijft groeien. Daar kunnen we met zijn allen trots op zijn.

Donald Pols
directeur van Milieudefensie

Iederéén moet mee kunnen doen

Successen in 2016

Hoofdstukken

Voorwoord Samen komen we verder	Hoofdstuk 5 Samenwerking, externe relaties, media en communicatie
1 Hoofdstuk 1 Samenvatting	6 Hoofdstuk 6 Bestuur en organisatie
2 Hoofdstuk 2 Missie, visie en strategie	7 Hoofdstuk 7 Fondsenwerving
3 Hoofdstuk 3 Campagnes	8 Hoofdstuk 8 Financieel verslag en jaarrekening
4 Hoofdstuk 4 Mensen in beweging	

Paragrafen

Over dit jaarverslag	1	Voorwoord	2
1 Samenvatting			
1.1 Milieuresultaten	5	1.3 Financiën	7
1.2 Organisatie	6	1.4 Betrokken mensen	8
2 Missie, visie en strategie			
2 Missie, visie en strategie	10		
3 Campagnes			
3.1 Economie	12	3.4 Energie	18
3.3 Voedsel	16	3.5 Bossen	21
4 Mensen in beweging			
4.1 Samenwerken voor bewegingsopbouw	24	4.2 Capaciteitsopbouw	25
5 Samenwerking, externerelaties, media en communicatie			
5.1 Samenwerkingsverbanden	27	5.3 Relaties met de media	29
5.2 Relaties met overheden en bedrijven	28	5.4 Eigen communicatiekanalen	30
6 Bestuur en organisatie			
6.1 Verantwoordingsverklaring	32	6.3 Directieverslag	34
6.2 Bestuursverslag	33	6.4 Organisatie	35
7 Fondsenwerving			
7.1 Resultaten werving	37	7.3 Overheidsbijdragen, schenkingen en sponsoring	39
7.2 Wervingsprogramma 2017-2019	38		
8 Financieel verslag en jaarrekening			
8.1 Inleiding	41	8.6 Toelichting Balans	46
8.2 Balans 31 december 2016	42	8.7.1 Toelichting Baten	47
8.3 Staat van baten en lasten 2016	43	8.7.2 Toelichting Lasten	48
8.4 Grondslagen van Waardering en Resultaatsbepaling	44	8.7.3 Toelichting Lastenverdeling	49
8.5 Kasstroomoverzicht	45	8.8 Controleverklaring	50
		8.9 Vooruitblik	51
Colofon			

1 Samenvatting jaarverslag 2016

Milieuresultaten vergen jaren van voorwerk, ideevorming, overleg, lobby, onderzoek, campagne- en actievoeren. Dat doen we nooit alleen, maar altijd samen met mensen in het land. Want samen staan we sterker: we worden beter gehoord en we boeken meer resultaat. Onze successen danken we vooral aan de tomeloze inzet van heel veel betrokkenen, zoals onze leden, donateurs en vrijwilligers en lokale afdelingen. En aan de samenwerking met andere organisaties. Hier vind je de belangrijkste resultaten.

1.1 Milieuresultaten

Milieudefensie boekte in 2016 op alle campagnethema's vooruitgang. Hier vind je alleen de belangrijkste resultaten. In hoofdstuk 3 worden de activiteiten en resultaten uitvoeriger beschreven.

Economie

- De handelsverdragen TTIP en CETA zijn door onze campagne ook in Nederland omstreden geworden. Internationaal is TTIP in de ijskast gezet.
- Na een oproep van Milieudefensie verklaarden 30 gemeenten en 3 provincies zich tot nu toe TTIP-vrij.
- We kregen een hervorming van het omstreden arbitragesysteem ISDS voor elkaar. Het vervangende systeem (ICS) is weliswaar geen verbetering, maar het toont aan dat de druk begint te werken.
- Minister Ploumen heeft, onder druk van de groeiende protesten, bij de OESO in Parijs een ► **pleidooi** gehouden voor een 'reset' van de vrijhandel.
- Dankzij onze oproep namen de Nederlandse regering en de EU in oktober deel aan onderhandelingen in Genève over een VN-verdrag waarin internationale bedrijven en mensenrechten centraal staan. Dat zou zonder onze inzet waarschijnlijk niet gebeurd zijn.

Mobiliteit

- Met de petitie voor gezonde lucht haalden we meer dan 80.000 handtekeningen op.
- We hebben het draagvlak voor strengere milieuzones binnen de vier grote steden vergroot.
- Er zijn sterke lokale groepen bij gekomen die zich verbonden voelen met de campagne. Zij voeren regelmatig actie en zijn zichtbaar op politiek belangrijke momenten.
- We hebben een meetrapport samengesteld, waarmee we veel aandacht trokken van de landelijke media.
- Luchtkwaliteit speelt in de Tweede Kamer een grotere rol bij het verkeers- en klimaatbeleid.
- Onder het brede publiek is het bewustzijn gegroeid dat er een relatie is tussen lucht en gezondheid. Daar droeg het onderzoek waarin we ongezonde lucht uitdrukten in aantallen meegerookte sigaretten aan bij.
- We trokken veel enthousiaste bezoekers bij discussieavonden over duurzame mobiliteit.
- Omdat er opnieuw geen vooruitgang werd geboekt met de luchtkwaliteit kondigde Milieudefensie een rechtszaak tegen de Staat aan. De daarvoor georganiseerde crowdfundingactie was een daverend succes; er is meer dan 34.000 euro opgehaald.

Voedsel

- Milieudefensie zorgde voor een verschuiving in het politieke debat over regionaal veevoer, omdat traditionele middenpartijen zoals ChristenUnie en D66 nu net als Milieudefensie pleiten voor meer lokaal en Europees eiwitrijk veevoer en minder importsoja van multinationals uit Zuid Amerika.
- Milieudefensie smeedde met succes een coalitie met boerenorganisaties die zich verzet tegen verdere globalisering. Vooral multinationals hebben baat bij verdere globalisering terwijl boeren, klimaat en milieu de dupe worden. Deze coalitie sloot zich aan bij de protesten tegen de handelsverdragen TTIP en CETA.
- Op 6 september sloten het ministerie van Economische Zaken, de drie Noordelijke provincies en Agrifirm een Green Deal voor 10.000 hectare 'Nedersoja' (soja van Nederlandse bodem). De deal is mede het gevolg van de campagne van Milieudefensie voor regionaal veevoer en van onze lobby richting EZ, Tweede Kamer en bedrijfsleven.

Energie

- De gaswinning is teruggebracht tot 24 miljard kubieke meter per jaar. Dat is een verbetering t.o.v. het vorige gasbesluit. Verdere verlaging lijkt onafwendbaar, nu de druk steeds groter wordt, maar laat nog op zich wachten. Het lukte niet om het gasbesluit te beperken tot een jaar; er is een besluit genomen voor 5 jaar, met een jaarlijkse 'herijking'.
- Het besef dat de gaskraan helemaal dicht moet, begint door te dringen. Zelfs minister Kamp spreekt dit letterlijk uit. Hoewel de gasindustrie er nog niet aan wil, is in opinieartikelen en bij beleidsmakers aardgas als 'transitiebrandstof' niet meer vanzelfsprekend (gas wordt door de industrie gepropageerd als overgangsbrandstof tussen kolen en olie, en duurzame energie).
- Het gasverzet in Groningen is verbreed en verzelfstandigd: activisten zijn getraind, de manifestatie op 9 september en het Breiproject hebben nieuwe mensen en organisaties betrokken, de klimaatbeweging is betrokken geraakt bij de strijd tegen de gaswinning in Groningen. De Groningse tegengasbeweging is ook sterker geworden. Woordvoering door lokale activisten slaat geweldig aan bij de media.
- We hebben blootgelegd hoe Shell de besluitvorming over het gasbesluit heeft beïnvloed.

Bossen

De Bossencampagne is nieuw, daarom stond 2016 vooral in het teken van strategieontwikkeling voor de komende vijf jaar.

- In september schreven ruim 2.700 mensen een Earth Alarm aan minister Koenders. Ze vroegen hem om mensenrechten vóór bedrijfsbelangen te stellen en actief mee te werken aan een bindend verdrag om misstanden tegen te gaan. De Nederlandse brieven werden toegevoegd aan een Europese petitie die door ruim 90.000 mensen werd ondertekend. Kort na het aanbieden van deze petitie aan eurocommissaris Frans Timmermans besloten zowel de Europese Commissie als de Nederlandse overheid om toch deel te nemen aan de gesprekken over het VN-mensenrechtenverdrag.

1.2 Organisatie

Op 11 juni 2016 werd het Algemeen Beleidsplan 2016-2025 vastgesteld door de ledenvergadering van Milieudefensie (ALV). Daarin wordt de koers en de strategie op hoofdlijnen beschreven. Op basis van het Algemeen Beleidsplan heeft het managementteam vier prioriteiten geformuleerd:

- **Planning:** In 2016 zijn instrumenten geactualiseerd of nieuw ontwikkeld om meer planmatig te kunnen werken en de kwaliteit van ons werk verder te verhogen. In 2017 ligt de focus op de implementatie en borging van deze instrumenten.
- **Meer focus in campagnes, en bewegingsopbouw centraal in de strategie:** Met de introductie van twee nieuwe instrumenten (sectoranalyse en campagnecanvas) is dit verbeterd. In 2017 werken we aan de verdere aanscherping en de samenhang tussen de campagnes.
- **Unieke gedeelde boodschap:** Met 'eerlijk omschakelen' hebben we de kern van onze boodschap te pakken; de transitie lukt alleen als de lusten en de lasten eerlijk verdeeld worden tussen bedrijven én burgers, rijk én arm, woningbezitters én huurders. Iedereen moet mee kunnen doen en mee kunnen beslissen. Groene alternatieven moeten bereikbaar zijn voor iedereen. In 2017 gaan we deze ➡ **boodschap** verder concretiseren en uitdragen.
- **Eén Milieudefensie:** Met verschillende activiteiten stimuleren we de verbinding, samenwerking en inspiratie binnen de werkorganisatie. Bijvoorbeeld met een kleurrijk feest, inspiratielunches en inspiratiebijeenkomsten.

Daarnaast krijgt goed budgetteren en financieel plannen extra aandacht. Daar is in 2016 een begin mee gemaakt en dat wordt in 2017 doorgezet.

Ook de zorg voor de eigen mensen is belangrijk. Het ziekteverzuim bij Milieudefensie, en dan met name het langdurig verzuim, is te hoog. Daarom heeft het managementteam in 2016 de ontwikkeling van nieuw verzuimbeleid in gang gezet. Daarin staan preventie, het bieden van handvatten voor een sociaal en effectief re-integratieproces, en ondersteuning van leidinggevenden centraal. Het wordt in de loop van 2017 geïmplementeerd.

1.3 Financiën

Milieudefensie heeft in 2016 meer middelen tot haar beschikking gekregen (€ 16.419.326 tegenover € 8.969.503 in 2015). Dat is het resultaat van twee grote subsidies (€ 9.931.340) en gestegen baten uit eigen fondsenwerving. Een groot deel van deze subsidies (€ 8.026.270) wordt door Milieudefensie doorgegeven aan andere organisaties. Van elke in 2016 ontvangen euro heeft Milieudefensie 92 eurocent direct aan haar doelstellingen besteed.

De eigen werving van fondsen heeft de sterke groei van de afgelopen jaren weten te consolideren. De lichte stijging van de baten uit eigen fondsenwerving (met +1,6% naar € 4.591.009) is voor een groot deel het gevolg van een mooie stijging van het ledenaantal met +3.111 naar 54.544. De kosten van de eigen fondsenwerving bedroegen € 553.321 (2015: € 569.509), 12,1% van de baten uit de fondsenwerving.

Aan de doelstelling is € 15.168.371 besteed, 92,4% van de totale baten (2015: 82,4%).

1.4 Betrokken mensen

Om effectief te kunnen zijn, heb je een sterke beweging van burgers nodig. Daarom bouwt Milieudefensie in haar campagnes aan het vergroten en versterken van bewegingen. In ► **hoofdstuk 3** laten we uitgebreider zien hoe we dat doen. Hier geven we enkele voorbeelden:

In 2016 organiseerde Milieudefensie diverse bijeenkomsten voor mensen die zich betrokken voelen bij de strijd tegen het handelsverdrag TTIP en voor een eerlijke en duurzame economie. Bijvoorbeeld een bijeenkomst in Utrecht op 4 februari, waar werd besproken wat je op lokaal niveau kunt doen tegen TTIP. En een strategie/trainingsdag, inclusief mediaworkshop, in september. Door daarnaast in te zetten op een brede coalitie van organisaties, waaronder vakbonden en boerenorganisaties, is de beweging van mensen ook breed.

In mei en juni organiseerden we discussieavonden over duurzame mobiliteit in Amsterdam, Rotterdam, Utrecht en Den Haag. We spraken met bewoners over wat er in hun stad speelt en hoe we, behalve de lucht, ook de leefbaarheid in de stad nog verder kunnen verbeteren. Dat leverde concrete plannen op om steden weer écht leefbaar te maken.

Samen met de Groningers voeren we actie tegen de gaswinning in Groningen. We werken met succes aan verbreding en verzelfstandiging van dit verzet. Activisten zijn getraind, een manifestatie op 9 september en Breien voor Groningen hebben nieuwe mensen en organisaties betrokken. Ook de klimaatbeweging is betrokken geraakt bij de strijd tegen de gaswinning in Groningen.

Leden en donateurs

Eind 2016 steunden 60.000 mensen Milieudefensie met een doorlopende machtiging; 3.000 meer dan eind 2015. 5.000 mensen steunden als lid met acceptgiro. Het aantal (losse) donateurs steeg met 1.000 naar 22.500. Het totaal aantal leden en donateurs steeg daarmee met 4.000 naar 87.500.

Jongeren

Naast het bouwen van bewegingen in onze campagnes, heeft Milieudefensie in 2016 met Jongeren Milieu Actief (JMA) gesproken over versterking van onze gezamenlijke impact. Vanaf 2017 gaan wij een nauwere samenwerking met JMA aan. In twee campagnes van Milieudefensie gaan jongeren-organizers werken. Zo betrekken we jongeren beter bij Milieudefensie, maken we JMA groter en helpen we de stem van jongeren te versterken.

Lokale afdelingen

Eind 2016 zijn er 45 actieve lokale Milieudefensieafdelingen die in 2016 een breed scala aan activiteiten hebben uitgevoerd. Samenwerking met lokale groepen is ontzettend belangrijk voor bewegingsopbouw. In 2016 zijn de contouren geschetst voor een nieuwe vorm van samenwerking met lokale groepen om onze strategische doelen te bereiken en het ABP uit te voeren. We streven ernaar om ook niet bij Milieudefensie aangesloten groepen te ondersteunen, zolang ze bijdragen aan het realiseren van onze doelen. Dat wordt in 2017 verder geconcretiseerd.

Capaciteitsopbouw

Het delen van kennis en vaardigheden op het gebied van campagnevoeren, is erg belangrijk bij het opbouwen van een beweging. We vinden het belangrijk om mensen uit de beweging te leren kennen en nieuwe kennis en vaardigheden te ontwikkelen, om hen te helpen zelfstandig en initiatiefrijk te zijn. Daarom bouwen wij aan een programma voor 'capaciteitsopbouw' om mensen in het land te ondersteunen. In 2016 is er in dat kader een aantal workshops georganiseerd, o.a. over het financieren van je eigen initiatieven. Vanaf 2017 worden er trainingen op maat aangeboden. Daarin is veel ruimte om kennis bottom-up te delen. Nieuw hierbij is dat we steeds meer in co-creatie onze strategie en campagnes op gaan zetten. Ook denken we na over een leercultuur waarin meer inclusieve waarden centraal staan.

2 Missie, visie en strategie

Een goed leven voor alle mensen op aarde en voor de generaties na ons, dat is de missie van Milieudefensie. Daarvoor is een veilige en gezonde leefomgeving nodig, een eerlijke verdeling van en toegang tot de natuurlijke rijkdommen van de aarde, respect voor de natuur, en zeggenschap van mensen over hoe we daarmee omgaan.

Missie, visie en strategie

Milieudefensie werkt aan de veranderingen die daarvoor nodig zijn. Dat doen we samen met burgers, bewegingen, organisaties, bedrijven en overheden die deze omslag ook willen. Omdat wij de laatste generatie zijn die een klimaatramp kan voorkomen, staat klimaat de komende tien jaar centraal in ons werk. Daarbij kiezen we voor eerlijke oplossingen – oplossingen die niet ten koste gaan van het Zuiden en van de generaties na ons, en die in eigen land meer mensen betrekken en zorgen voor kansen en banen voor iedereen. Dat noemen we: eerlijk omschakelen.

Onze visie:

Door onze manier van leven putten we de aarde uit. We leggen een te groot beslag op natuurlijke hulpbronnen en (landbouw)grond. Dat leidt tot een te hoge uitstoot van broeikasgassen met klimaatverandering als gevolg. Daardoor zetten we de toekomst van de mensheid op het spel.

Naar een eerlijke economie

De problemen worden in de hand gewerkt door onze economie, waarin winst boven alles gaat. Dat heeft ons materiële welvaart gebracht, maar ook voor grote sociale en milieuproblemen gezorgd. Die problemen worden versterkt doordat de overheid steeds minder grenzen oplegt aan de vrije markt. Onze verspillende economie is afhankelijk van fossiele brandstoffen (olie, kolen en gas) en kan de problemen niet oplossen, maar maakt ze erger. Dat moet veranderen. We hebben behoefte aan een eerlijke economie, waar het welzijn van de mens en de aarde centraal staan.

Zo snel mogelijk

We hebben de opwarming van de aarde te lang op zijn beloop gelaten. Nu dwingen de omstandigheden ons om snel en hard in te grijpen. We hebben nog tien jaar om te voorkomen dat klimaatverandering uit de hand loopt. Als dat gebeurt, staat de toekomst van de mensheid op het spel. Daarom moeten we zo snel mogelijk stoppen met kolen, olie en gas. Onze manier van landbouw bedrijven en onze mobiliteit moeten op de schop. En de ontbossing moet stoppen. Dat is allemaal nodig om de wereld leefbaar te houden.

Een goed leven voor iedereen

Milieudefensie wil dat alle mensen op Aarde, nu en in de toekomst, een goed leven kunnen leiden. Dat vraagt om respect voor de natuur en een veilige en gezonde leefomgeving, waar mensen en gemeenschappen zelf over kunnen beschikken. En een eerlijke verdeling van de rijkdommen van de aarde: ieder mens heeft recht op een eerlijk aandeel in de aarde.

Samen krijgen we het voor elkaar

Steeds meer mensen zien dat er iets moet veranderen. Ze zoeken zelf naar duurzame oplossingen of beginnen bedrijven waar winst niet langer centraal staat. Deze beweging groeit met de dag. Milieudefensie wil deze mensen en initiatieven verbinden. Samen pakken we de obstakels aan die een eerlijke en duurzame wereld in de weg staan. Makkelijk zal het niet worden. Maar de geschiedenis bewijst dat positieve veranderingen plaatsvinden als mensen samen in actie komen.

Onze Strategie:

We werken aan échte veranderingen

Een belangrijk verschil met het verleden, is dat Milieudefensie het huidige systeem – de huidige manier van produceren, handeldrijven, consumeren, en verplaatsen – niet langer wil bijsturen en verbeteren, maar wil vervangen door een duurzaam en rechtvaardig alternatief. De komende tien jaar willen we de oorzaken van de problemen blootleggen en aanpakken. En ruimte scheppen voor dit alternatief.

We versterken en verbreden de klimaatbeweging

Het vervangen van de huidige manier van produceren en consumeren door alternatieven die duurzaam en rechtvaardig zijn, gaat niet vanzelf. Daarvoor is druk nodig van mensen die zich organiseren. Druk om die veranderingen in de praktijk te brengen en om overheden en bedrijven te dwingen échte veranderingen door te voeren. Een belangrijk deel van het werk van Milieudefensie bestaat uit het mobiliseren en organiseren van deze mensen tot een krachtige beweging die de overgang naar een nieuw, duurzaam en eerlijk systeem kan helpen versnellen. We verbreden de beweging door ons te verbinden met andere sociale bewegingen, zoals de beweging voor mensenrechten, ontwikkelingssamenwerking en sociale rechtvaardigheid.

We werken samen

Milieudefensie kan de noodzakelijke veranderingen nooit alleen voor elkaar krijgen. Daarom werkt Milieudefensie samen met zoveel mogelijk andere organisaties, instellingen, overheden en bedrijven die onze missie delen. Dat doen we niet alleen in Nederland, maar ook internationaal – zoveel mogelijk in samenwerking met het Friends of the Earth-netwerk.

We voeren campagnes

Voor elke verandering waaraan Milieudefensie werkt, wordt een (verander)strategie ontwikkeld die wordt uitgewerkt in een meerjarige campagne. De komende tien jaar ontwikkelen we campagnes op de thema's mobiliteit, voedsel, bossen, economie en energie.

De missie, visie en strategie van Milieudefensie zijn vastgelegd in het [Algemeen Beleidsplan 2016-2025](#). Dit plan werd op 11 juni 2016 vastgesteld door de Algemene Ledenvergadering van Milieudefensie.

3 Campagnes

Milieudefensie boekte in 2016 op alle campagnethema's vooruitgang. Met name het succes tegen de omstrede handelsverdragen TTIP en CETA valt op. De beweging voor een eerlijke en duurzame economie groeit en verbreedt zich. TTIP is in de ijskast beland en mogelijk helemaal van de baan. Ook onze campagne tegen de gaswinning in Groningen wint aan momentum. De beweging is sterker geworden en de gaskraan is verder dichtgedraaid. De positie van gas als 'overgangsbrandstof' ligt onder vuur. Verder wint regionaal veevoer langzaam maar zeker terrein. En we verloren ons geduld met het kabinet, omdat de luchtkwaliteit maar niet verbetert. Daarom kondigden we een rechtszaak tegen de staat aan.

Milieudefensie is actief op vijf thema's: Economie, Mobiliteit, Voedsel, Energie en Bossen. Binnen deze thema's volgen we de ontwikkelingen op de voet, voeren we campagnes, zorgen we voor een netwerk en stimuleren we langdurige betrokkenheid van (potentiële) medestanders.

Langetermijndoelen

De campagnes van Milieudefensie streven naar klimaatrechtvaardigheid. Vanuit het streven naar klimaatrechtvaardigheid moet de Nederlandse uitstoot van broeikasgassen zo snel mogelijk naar nul, zonder dat dit andere milieurisico's met zich meebrengt. Daarbij gaat het om de uitstoot binnen Nederland, maar ook door Nederland in andere landen.

De campagnes van Milieudefensie zijn gericht op systeemverandering. Bij elk strategisch doel dat Milieudefensie zich stelt, maakt de verandering van het (economisch) systeem daarom onderdeel uit van de veranderstrategie. Ons streven is dat vervuilende, verouderde en oneerlijke systemen verdwijnen en nieuwe, eerlijke en duurzame werkwijzen kunnen doorbreken.

Het is de inzet van Milieudefensie dat de omschakeling naar een klimaatvriendelijke wereld eerlijk verloopt; dus dat de lusten en de lasten eerlijk verdeeld worden en iedereen mee kan doen. Dat is belangrijk, omdat we iedereen nodig hebben om klimaatverandering te stoppen.

Iedere campagne strategie is gericht op het opbouwen en versterken van een beweging van mensen om deze veranderingen voor elkaar te krijgen.

In dit hoofdstuk bespreken we hoe de campagnes in 2016 hebben bijgedragen aan het behalen van de langetermijndoelen.

- 3.1 Economie
- 3.2 Mobiliteit
- 3.3 Voedsel
- 3.4 Energie
- 3.5 Bossen

3.1 Economie

In 2016 heeft Milieudefensie de druk op de handelsverdragen TTIP en CETA verder verhoogd. Milieudefensie verzet zich tegen deze handelsverdragen, omdat ze slecht zijn voor mensen en voor het klimaat en het milieu. De coalitie van organisaties en de beweging van mensen die pleiten voor eerlijke handel en zich tegen deze verdragen verzetten, zijn gegroeid en verder verbreed. Gemeenten verklaarden zich TTIP-vrij en boerenorganisaties sloten zich aan. Twee grote demonstraties brachten vele duizenden mensen op de been. En met trainingsdagen werd de beweging van onderop versterkt.

Mede door dit verzet, en door het verzet in andere landen, is TTIP inmiddels in de ijskast gezet en mogelijk helemaal van de baan. Ook CETA heeft averij opgelopen; de onderhandelingen daarover zijn opengebroken.

Ons langetermijndoel

Milieudefensie streeft naar een economie waarin niet winst, maar mensen en milieu voorop staan. Om dat te bereiken agenderen we cruciale en beeldbepalende economische vraagstukken. Op dit moment zijn dat met name handelsverdragen (TTIP en CETA).

Voor wie en met wie?

Handelsverdragen (en de economie) gaan iedereen aan. Als met moeite opgebouwde milieuwetten en bijvoorbeeld arbeidswetgeving worden ondergraven, treft dit burgers, werknemers, boeren en consumenten. En niet alleen in ons land, maar ook in ontwikkelingslanden. Daarom heeft Milieudefensie van meet af aan en met succes ingezet op een brede coalitie van vakbonden, boeren-, ontwikkelings-, consumenten- en milieuorganisaties. Door daarnaast lokale activiteiten te organiseren met actieve mensen die zich betrokken voelen bij dit onderwerp, hebben we het draagvlak vergroot en meer mensen betrokken.

► 3.1 Economie

- ◀ Beoogde doelen 2016-2018
- ◀ Beoogde resultaten 2016-2018
- ◀ Activiteiten 2016
- ◀ In de media
- ◀ Behaalde resultaten
- ◀ Vervolgstappen

3.1 Economie

(vervolg)

Beoogde doelen 2016-2018

- Vrijhandelsverdragen die ten koste gaan van mensen het klimaat en het milieu worden afgeblazen of aangepast.
- De gedachte dat er milieu- en sociale grenzen moeten (kunnen) worden gesteld aan de economie wordt breed gedeeld.
- De noodzaak om onze economie om te vormen tot een eerlijke en duurzame economie wordt breed gedeeld.
- We leggen de fundamenten voor een sterk georganiseerde beweging die zich inzet voor eerlijke en duurzame handel, in Nederland en in zuidelijke partnerlanden. Een beweging die menselijke waarden en klimaat en milieu centraal laten staan in onze economie. Waarden als: eerlijke verdeling, goede banen, gezondheid, biodiversiteit en een gezond ecosysteem.

Beoogde resultaten 2016-2018

- 50 gemeenten en 3 provincies roepen zich uit tot TTIP-vrije zone.
- TTIP en CETA zijn afgeblazen.
- Het referendum tegen CETA en TTIP (mocht dat nodig zijn) is met grote opkomst gewonnen.
- In hun verkiezingsprogramma's spreken politieke partijen zich uit tegen CETA en (onderdelen van) TTIP.
- Door de campagne tegen TTIP en CETA wordt het besef dat er milieu- en sociale grenzen moeten (kunnen) worden gesteld aan de economie breed gedeeld.
- Milieudefensie is een toonaangevende speler in het debat over een eerlijke en duurzame economie.
- 300 mensen voelen zich verantwoordelijk om de beweging samen vorm te geven.

Activiteiten 2016

Om de beoogde resultaten te halen, heeft Milieudefensie veel grote en kleinere activiteiten georganiseerd. We staan hier stil bij de belangrijkste activiteiten.

Om effectief te kunnen zijn, heb je een sterke beweging van burgers nodig. Daarom organiseerde Milieudefensie diverse bijeenkomsten voor mensen die zich betrokken voelen bij dit onderwerp. Bijvoorbeeld een bijeenkomst in Utrecht op 4 februari, waar werd besproken wat je op lokaal niveau kunt doen tegen TTIP. En een strategie/trainingsdag, inclusief mediaworkshop, in september.

Op 1 februari riepen we Amsterdam uit tot TTIP-vrije zone, herkenbaar aan de speciaal gemaakte verkeersborden bij de stadsgrens. Dat gebeurde ter gelegenheid van het bezoek van eurocommissaris Malmström aan Amsterdam, waar zij over TTIP kwam praten.

Op 26 april stonden we schouder aan schouder met acht boerenorganisaties en FNV Sector Agrarisch Groen op het Plein in Den Haag onder de leus: 'Houd de boerderij TTIP-vrij'.

Op 28 mei organiseerden we een nationale actiedag tegen TTIP en CETA, met activiteiten en demonstraties in meer dan 20 gemeenten, van Terneuzen tot Stads kanaal. Met deze actiedag lieten we zien hoe breed de beweging voor een eerlijke en duurzame economie is geworden, en hoe divers het publiek is dat daarvoor de straat op wil gaan.

In september riepen we minister Bert Koenders van Buitenlandse Zaken met een Earth Alarm schrijffactie op om constructief deel te nemen aan VN-onderhandelingen over een Verdrag over internationale bedrijven en mensenrechten. Dit verdrag is een historische kans om mensen die wereldwijd lijden onder misdadig gedrag van bedrijven recht te doen. Zij kunnen deze bedrijven dan eindelijk ter verantwoording roepen. Nederland en de EU waren tot dan toe niet constructief en stemden in 2014 tegen de oprichting van een VN-werkgroep hiervoor.

En op 22 oktober stonden we met meer dan 8.000 mensen op het Museumplein in Amsterdam met een manifestatie voor duurzame en eerlijke handel, en tegen TTIP en CETA.

In de media

We hebben in 2016 goed in de media laten zien dat de beweging blijft groeien en het verzet tegen TTIP en CETA steeds breder wordt. Van Nieuwsuur tot AT5, zelfs op internationale media als de ZDF, was dat verzet op 22 oktober in beeld. Met de TTIP-vrije zone zetten we in de media de toon voor berichtgeving over het bezoek van eurocommissaris Malmström aan Amsterdam, in landelijke media en op BNR Radio. Onze samenwerking met boeren werd goed opgepikt door landelijke media en vakbladen. Christelijke partijen in de Tweede Kamer hebben traditioneel nauwe banden met de agrarische sector. Dankzij onze coalitie met boeren kijken zij nu kritischer naar verdragen als TTIP en CETA. De nationale actiedag deed het erg goed in lokale media, maar werd de dag daarvoor ook aangekondigd op het NOS Journaal. Hoeveel belang er aan het onderwerp wordt gehecht, en aan de rol die Milieudefensie speelt, is ook goed af te lezen aan de aandacht van een programma als Nieuwsuur. Daar zaten we in 2016 twee keer in om te praten over TTIP.

Behaalde resultaten

- Het is ons (nog) niet gelukt om 50 gemeenten TTIP-vrij te krijgen, maar 30 gemeenten en 3 provincies verklaarden zich al wel TTIP-vrij.
- Dankzij onze activiteiten zijn TTIP en CETA controversieel geworden.
- We hebben een hervorming van het omstreden arbitragesysteem ISDS voor elkaar gekregen. Het vervangende ICS is weliswaar geen verbetering, maar het laat zien dat de druk begint te werken.
- TTIP is inmiddels in de ijskast gezet en mogelijk van de baan.
- CETA is opgebroken.
- Minister Ploumen heeft, onder druk van de groeiende protesten, bij de OESO in Parijs een pleidooi gehouden voor een 'reset' van vrijhandel.
- In oktober namen de Nederlandse regering en de EU deel aan de onderhandelingen in Genève over een VN-verdrag over internationale bedrijven en mensenrechten.

Hiermee hadden we minder succes:

- Het TTIP-alarmfestival op 29 mei, een los initiatief dat Milieudefensie mee hielp organiseren, kwam niet uit de verf. We moeten beter nadenken over de toegevoegde waarde van zo'n festival activiteit. Het was bovendien onhandig dat het de dag na onze actiedag gehouden werd.
- Milieudefensie hoopte met TTIP-vrije gemeenten een tool te hebben waarmee we de beweging verder konden versterken. In praktijk pakte dat heel ander uit: GroenLinks en SP pakten het lokaal vaak op en meestal door snel in te zetten op een motie. Dat leverde weinig aandacht op in de media en droeg niet bij aan de beoogde versterking van de beweging.

Vervolgstappen

Hoe gaan we verder in 2017:

- Op 15 februari (2017) waren we in Straatsburg om het Europees Parlement ervan te overtuigen tegen het CETA-verdrag te stemmen. Het verdrag werd goedgekeurd, waardoor het voorlopig in werking treedt. Ons eigen parlement kan het verdrag echter nog steeds tegenhouden.
- We voeren campagne tegen de ratificatie van CETA door het Nederlandse parlement.
- We voeren campagne voor een CETA-referendum (als CETA door de Tweede en de Eerste Kamer wordt geratificeerd).
- We zetten in op verdere verbreding en verdieping van het TTIP-debat. Dat doen we o.a. door samen met de beweging voorstellen voor alternatief handelsbeleid te formuleren. En door in dialoog te gaan met de minister van Handel over een 'reset' van het handelsbeleid.
- We gaan activiteiten organiseren om meer studenten en academici te betrekken.
- We blijven inzetten op versterking van de beweging door trainingen en bijeenkomsten te organiseren en door initiatieven van lokale groepen te ondersteunen.

3.1 Economie

- Beoogde doelen 2016-2018
- Beoogde resultaten 2016-2018
- Activiteiten 2016
- In de media
- Behaalde resultaten
- Vervolgstappen

video: TTIP actiedag

video: Anousha komt in actie

video: De gevolgen van foute handelsverdragen

video: Milieudefensie TTIP is niet meer

3.2 Mobiliteit

In 2016 was de maat voor Milieudefensie vol. Jaren samen met bewoners campagnevoeren, 80.000 handtekeningen van mensen uit het hele land, opnieuw een meetrapport waaruit blijkt dat de luchtkwaliteit onder de maat blijft, toezeggingen en steunbetuigingen uit de Tweede Kamer, leveren te weinig op. Echte maatregelen blijven uit en het gevraagde ambitieuze plan om de luchtkwaliteit te verbeteren komt er niet. Daarom kondigde Milieudefensie in mei een rechtszaak tegen de staat aan om gezonde lucht af te dwingen.

En we spraken met bewoners van de grote steden over de vraag hoe we de steden behalve gezonder ook écht leefbaar kunnen maken. Die samenwerking leverde concrete plannen op en een nieuwe focus voor de campagne die in 2017 zichtbaar wordt.

Ons langetermijndoel

Milieudefensie wil dat de manier waarop we onszelf en onze spullen vervoeren geen negatieve impact meer heeft op het klimaat, onze gezondheid en onze leefomgeving. Het verkeer op de weg staat centraal, aangezien dit de grootste bijdrage levert aan de uitstoot van broeikasgassen en de meeste impact heeft op mensen en hun leefomgeving.

Voor wie en met wie?

We mobiliseren mensen om in hun eigen buurt aan de slag gaan met het verbeteren van hun leefomgeving door in te zetten op duurzame mobiliteit. We versterken, verbinden en politiseren bestaande groepen en bewegingen om te werken aan verandering. We verbinden partijen (burgers, overheid, kennisinstututen, denktanks, brancheverenigingen) om samen na te denken over oplossingen en we inspireren anderen om ook aan de slag te gaan. Samen zorgen we voor druk op gemeenten en de nationale overheid om ambitie te tonen.

3.2 Mobiliteit

- Beoogde doelen 2016-2018
- Beoogde resultaten 2016-2018
- Activiteiten 2016
- In de media
- Behaalde resultaten
- Vervolgstappen

3.2 Mobiliteit

(vervolg)

Beoogde doelen 2016-2018

- Verstevinging van de beleidsmatige koers (wet- en regelgeving) richting fossielvrije mobiliteit: een schoner wagenpark en inzet op alternatieven zoals fietsen, wandelen, OV en elektrische (deel)auto's. Op landelijk en lokaal niveau.
- De mobilisatie van burgermacht om dit voor elkaar te krijgen.
- Verandering van het denken over mobiliteit en autobezit (zowel bij de politiek als bij het publiek), met name over de vermindering van het aantal auto's en verandering van het ruimtegebruik in minimaal twee grote steden.

Beoogde resultaten 2016-2018

- In Rotterdam en Amsterdam (en via een spin-off in andere steden) is een groep van bewoners actief die zich samen met ons inzet voor duurzame mobiliteit en een prettige leefomgeving in hun stad. Zij oefenen druk uit op de gemeentelijke politiek.
- Meer dan 50.000 mensen hebben de petitie 'Duurzaam door de stad' ondertekend.
- We hebben laten zien welke alternatieven er zijn voor fossiele mobiliteit. En we hebben aangetoond hoe de ruimteverdeling in steden duurzame mobiliteit hindert, en welke kansen daardoor worden gemist om wijken en steden leefbaar te maken.
- We hebben op een adviserende, verbindende of communicatieve manier meegewerkt aan minimaal tien initiatieven voor duurzame mobiliteit en leefomgevingskwaliteit.
- Via o.a. lobbygesprekken met politici en andere stakeholders is aandacht gevraagd voor de noodzaak van maatregelen voor duurzame stedelijke mobiliteit.
- De rechtszaak voor gezonde lucht is voortgezet en draagt bij aan de campagne 'Duurzaam door de stad'.

Activiteiten 2016

Om de beoogde resultaten te halen, heeft Milieudefensie veel grote en kleinere activiteiten georganiseerd. We staan hier stil bij de belangrijkste activiteiten. In februari boden we samen met bewoners uit het hele land meer dan 80.000 handtekeningen aan de Tweede Kamer aan. Bewoners namen potten met vervuilde lucht mee uit hun eigen straat, om te onderstrepen dat er een ambitieus actieplan nodig is om de lucht gezond te maken. Dat leverde bijval op van Kamerleden en een belofte van staatssecretaris Dijkema om onderzoek te doen, maar echte actie bleef uit.

In mei boden we, niet voor het eerst, samen met bewoners een rapport aan de vier grote gemeenten aan. Dit rapport vat de resultaten samen van de luchtkwaliteitsmetingen die bewoners zelf deden in hun straat. De resultaten vielen opnieuw tegen. Omdat er opnieuw geen vooruitgang wordt geboekt kondigt Milieudefensie in mei een rechtszaak aan tegen de Staat. Om die te bekostigen start Milieudefensie een succesvolle crowdfundingactie; 1.700 mensen deden mee en brachten ruim 34.000 euro bij elkaar. In 2017 komt de zaak voor de rechter.

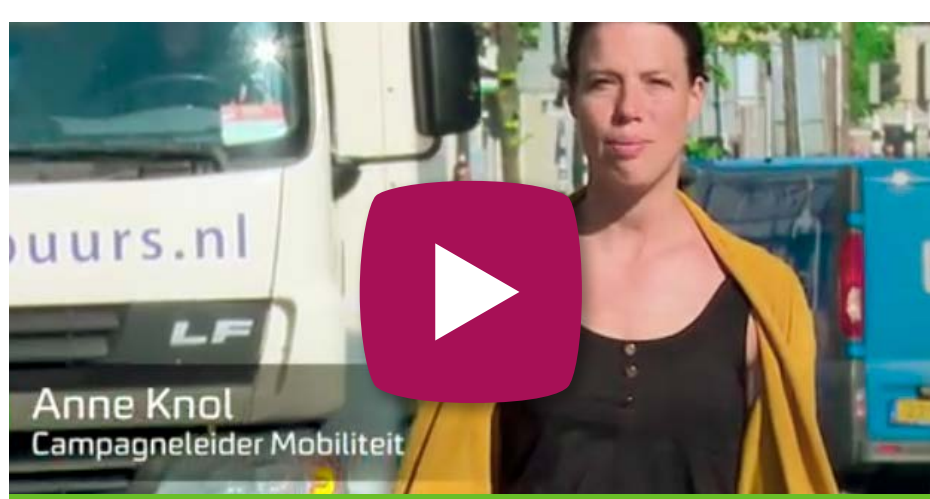
In mei en juni organiseerden we discussieavonden over duurzame mobiliteit in Amsterdam, Rotterdam, Utrecht en Den Haag. We spraken met bewoners over wat er in hun stad speelt en hoe we, behalve de lucht, ook de leefbaarheid in de stad nog verder kunnen verbeteren. Dat leverde concrete plannen op om steden weer écht leefbaar te maken. Daar gaan we in 2017 aan werken.

In augustus publiceerden we een onderzoek waarin we ongezonde lucht uitdrukten in aantallen meegerookte sigaretten. Rotterdam had de twijfelachtige eer om te worden uitgeroepen tot 'meerookhoofdstad' van Nederland. Rotterdammers roken per dag bijna zeven peuken mee en staan op 1 in een lijst van bijna 400 gemeenten.

In het najaar van 2016 sloten we ons aan bij diverse evenementen die zich richten op leefbare steden en duurzame mobiliteit, waaronder 'Happy Streets' in Rotterdam. Gedurende het hele jaar hebben we veel aandacht gevestigd op de verhoging van de maximumsnelheid naar 130 km/u, omdat ook dat slecht is voor de luchtkwaliteit. Verder hebben we landelijk en lokaal de druk opgevoerd om iets te doen aan de overlast en luchtvervuiling door scooters.

In de media

Voor media is Milieudefensie een belangrijke speler als het om luchtvervuiling en verkeer gaat. We worden vaak om commentaar gevraagd bij actuele gebeurtenissen en ook onze eigen activiteiten doen het goed. In 2016 deden vooral de aankondiging van de rechtszaak, het meetrapport, de [meerookhoofdstad](#), 130 km/u en de scooters het goed, zowel landelijk als lokaal. Begin augustus haalt Milieudefensie het nieuws met een rechtszaak die we aanspannen tegen de staat om de luchtkwaliteit in ons land te verbeteren. Het programma Dit is de Dag op Radio 1 besteedt er aandacht aan maar ook NRC online. Op het onderwerp gezonde lucht is Milieudefensie nog altijd leidend ('issue owner').

Begin november is er aandacht voor het plan van de Tweede Kamer om benzinebrommers en -scooters in de ban te doen. Milieudefensie heeft hier in verschillende publicaties en in de lobby aandacht voor gevraagd. Onder andere De Gelderlander, Het Dagblad van het Noorden, het AD, De Stem en De Limburger.

Behaalde resultaten

- We hebben de campagne voor gezonde lucht verbreed door in te zetten op duurzame mobiliteit en een gezonde, veilige en prettige leefomgeving.
- We hebben het draagvlak voor strengere milieuzones binnen de vier grote steden vergroot.
- Met de petitie voor gezonde lucht haalden we meer dan 80.000 handtekeningen op.
- Er zijn sterke lokale groepen die zich verbonden voelen met de campagne. Zij voeren regelmatig actie en zijn zichtbaar op politiek belangrijke momenten.
- We hebben een meetrapport samengesteld, waarmee we veel aandacht trokken van de landelijke media.
- Luchtkwaliteit speelt in de Tweede Kamer een grotere rol bij het verkeers- en klimaatbeleid.
- Onder het brede publiek is het bewustzijn gegroeid dat er een relatie is tussen lucht en gezondheid. Daar droeg het onderzoek waarin we ongezonde lucht uitdrukten in aantallen meegerookte sigaretten aan bij.
- Door de rechtszaak zal het besef bij een breder publiek groeien dat de overheid verantwoordelijk is voor de luchtkwaliteit.
- De afstemming en samenwerking met andere maatschappelijke organisaties zoals Happy Streets, Fietsersbond, Natuur&Milieu en andere verkeersgroepen was goed en is verbeterd.
- We trokken veel enthousiaste bezoekers bij discussieavonden over duurzame mobiliteit.
- We lanceerden de petitie met een uitverkochte vertoning van Bikes vs Cars in Pakhuis de Zwijger.
- De aankondiging van de rechtszaak en de daarvoor georganiseerde crowdfunding waren een daverend succes. Er is meer dan 34.000 euro opgehaald.

Hiermee hadden we minder succes:

- De toezeggingen van de staatssecretaris over gezonde lucht zijn niet in de praktijk gebracht.
- Het organiseren, het opbouwen van het dossier Duurzaam door de stad en de publiekscampagne zijn later dan gepland op gang gekomen.

Vervolgstappen

Hoe gaan we verder in 2017:

- We zorgen er samen met bewoners in Amsterdam en Rotterdam voor dat duurzame mobiliteit op de politieke agenda komt en dat er daadwerkelijk maatregelen worden getroffen.
- Onze rechtszaak voor gezonde lucht dient in 2017.
- We gaan onderzoek doen naar de ruimteverdeling in de stad en we gaan gaan laten zien hoe het anders kan.
- We gaan actief inzetten op publiekscampagnes die mensen 'anders laten kijken'.

3.2 Mobiliteit

- ▶ Beoogde doelen 2016-2018
- ▶ Beoogde resultaten 2016-2018
- ▶ Activiteiten 2016
- ▶ In de media
- ▶ Behaalde resultaten
- ▶ Vervolgstappen

3.3 Voedsel

In 2016 begint veevoer uit Nederland dankzij onze campagne voet aan de grond te krijgen. Dat is belangrijk, omdat daarmee wordt gewerkt aan een alternatief voor de import van soja uit Zuid-Amerika waarvoor regenwoud is gekapt.

Steeds meer burgers, boeren en boerenorganisaties pleiten met Milieudefensie voor een eerlijke en duurzame landbouw. De invloed van LTO, de machtigste van de boerenorganisaties, is nog altijd groot maar het andere geluid begint terrein te winnen. Ook in politiek Den Haag begint, onder invloed van die andere geluiden, het tij langzaam te keren nu CU en D66 ook pleiten voor lokaal veevoer en minder import uit Zuid-Amerika.

Met de lancering van een nieuwe website rond eerlijke melk ('Onze melk is niet houdbaar') krijgt de campagne een nieuwe impuls en gaan de pijlen zich in 2017 richten op de supermarkten die een eerlijke, duurzame prijs voor zuivel moeten gaan betalen aan de boeren.

Ons langetermijndoel

Milieudefensie streeft naar een eerlijke en duurzame landbouw die nog eeuwenlang dienst kan doen, gebruikmakend van wat de natuur ons biedt en zonder de aarde te schaden. Kernwoorden: lokaal, kwaliteit en kringloop.

Voor wie en met wie?

We richten ons op kritische burgers, met name de bewuste consumenten met bovenmatige interesse voor duurzaam voedsel. Deze groep wordt ook wel aangeduid als 'de voedselbeweging'. Dat is een beweging van consumenten en producenten van duurzaam geproduceerd voedsel, mensen die deelnemen aan een voedselcoöperatie, stadslandbouwers, mensen uit het Voedsel Anders netwerk, de Slow Food beweging et cetera. Binnen deze beweging zijn circa 50.000 mensen actief. We bouwen aan de versterking van die beweging en kunnen met deze beweging druk opbouwen voor een eerlijke en duurzame landbouw. Verder werken we samen met boeren en boerenorganisaties die het anders doen (de agrarische voorlopers).

3.3 Voedsel

- Beoogde doelen 2016-2018
- Beoogde resultaten 2016-2018
- Activiteiten 2016
- In de media
- Behaalde resultaten
- Vervolgstappen

3.3 Voedsel

(vervolg)

Beoogde doelen 2016-2018

De politieke en publieke steun voor, en de lobbymacht van de industriële en globaliserende landbouw is afgenomen. Daardoor is de aandacht voor het alternatief (regionale voedsel economie) versterkt. Door:

- Landbouwmultinationals lopen toenemend imagoschade op.
- De lobbymacht van LTO (machtigste boerenorganisatie in Nederland) neemt af.
- Publiek en politiek vinden in toenemende mate dat het huidige industriële landbouwsysteem onhoudbaar is; de maatschappelijke druk voor een ander beleid neemt toe.
- Het alternatief (regionale voedsel economie) is in de praktijk zichtbaar. En het wordt door boeren, beleidsmakers, opiniemakers en burgers steeds meer gezien als een reëel alternatief dat bijdraagt aan een eerlijke economie, werkgelegenheid, gezondheid, klimaat, natuur en landschap.

Beoogde resultaten 2016-2018

- Een of meer Nederlandse bedrijven (multinationals) staan symbool voor de industriële en globaliserende landbouw. Over de handelwijze van deze bedrijven bestaat maatschappelijke verontwaardiging.
- We hebben een verschuiving in het krachtenveld gerealiseerd, waardoor de aandacht voor het alternatief is toegenomen. Binnen politieke partijen als de CU, D66 en PvdA, en adviesorganen als het PBL staat de industriële globaliserende landbouw ter discussie.
- Burgers (voedselbeweging) en boeren (zoals NAV, NMV, en boeren die betrokken zijn bij activiteiten die bijdragen aan het alternatief) zetten zich actief in om verdergaande industrialisering en globalisering van de landbouw te stoppen. In eerste instantie in het TTIP-debat, waarmee we burger- en boerenmacht inzetten in de strijd tegen TTIP.
- Er zijn meerdere boerenorganisaties zichtbaar in het politieke en maatschappelijke debat (zoals NAV, NMV, en boeren die betrokken zijn bij activiteiten die bijdragen aan het alternatief). Met een deel trekt Milieudefensie samen op. Hierdoor is duidelijk geworden dat LTO niet (meer) praat namens alle boeren.

Activiteiten 2016

Om de beoogde resultaten te halen, heeft Milieudefensie veel grote en kleinere activiteiten georganiseerd. We staan hier stil bij de belangrijkste activiteiten.

Campagne Wij Willen Wei:

Op 31 maart 2016 organiseerde Milieudefensie een actie op het Plein in Den Haag en boden we 50.000 handtekeningen aan de Tweede Kamer aan voor een gezonde veehouderij met koeien in de wei.

Op 28 juni stapte Milieudefensie uit het Convenant Weidegang, omdat het aantal koeien in de wei daalt i.p.v. stijgt en de sector dus niet doet wat zij belooft.

Op 6 oktober stond Milieudefensie samen met tweehonderd melkveehouders, burgers en andere milieuroorganisaties in Den Haag om te protesteren tegen de voorgestelde nieuwe Fosfaatwet. Fosfaat zit in de voeding van koeien, maar ook in mest. Omdat er veel koeien zijn bijgekomen, komt er veel meer fosfaat op het land. Dat zorgt voor overbemesting. De wet treft ten onrechte ook grondgebonden boeren.

Op 24 november toont Milieudefensie aan dat maar 30 procent van de boeren het fosfaatakkoord tussen de melkveesector en staatssecretaris Martijn van Dam steunt. Het is de uitkomst van een peiling onder ruim 1.600 melkveehouders. Op 29 november kwam Milieudefensie daarom samen met boerenorganisaties, zuivelbedrijven en milieuroorganisaties met een alternatief fosfaatplan. In dit voorstel wordt rekening gehouden met de hoeveelheid grond die een boer heeft en wordt het mestoverschot teruggedrongen.

Campagne Allemaal Lokaal:

Meer dan 3.000 mensen stuurden staatssecretaris Van Dam begin 2016 een Earth Alarm waarin ze hem vroegen te stoppen met ontbossing voor ons voedsel. Op 12 en 13 februari kwamen meer dan 1.000 mensen bijeen in Wageningen voor de Voedsel Anders conferentie. Milieudefensie was één van de organisatoren.

Op 23 juni 2016 werd het rapport 'Naar 100% plantaardig eiwit' van de Raad voor Regionaal Veevoer besproken tijdens een door Milieudefensie georganiseerde bijeenkomst met vertegenwoordigers van brancheorganisaties en veevoerbedrijven, inkoop- en duurzaamheidsmanagers van grootwinkelbedrijven, beleidsmakers en onderzoekers. De Raad is in 2015 ingesteld door Milieudefensie. Het rapport werd ook aan de Tweede Kamer gestuurd en was aanleiding voor Kamervragen.

Op 25 juni hield boer Gerjo Koskamp open dag. Op zijn boerderij wordt gewerkt met 100% uit Nederland afkomstig veevoer. De dag trok 300 bezoekers en werd mede georganiseerd door Milieudefensie.

Op 8 november publiceerde Milieudefensie de 'Monitor Eiwitrijk Veevoer'. De monitor toont aan dat de Nederlandse veevoersector en de supermarkten hun belofte dat ze de import van veevoer zouden beperken niet waarmaken. De teller van de petitie voor regionaal veevoer stond eind 2016 op ruim 60.000 handtekeningen.

Op 1 december lanceerde Milieudefensie de nieuwe [website](#) over eerlijke melk. Tijdens een trainingsdag op 11 december voor coördinatoren van lokale groepen, kwamen 30 coördinatoren uit 18 verschillende steden naar Utrecht om zich voor te bereiden op de actiemaand in februari 2017.

In december vormt Milieudefensie een coalitie met drie boerenorganisaties, w.o. de Nederlandse Melkveehouders Vakbond. Doel is een eerlijke melkprijs in supermarkten te garanderen. Uit een enquête onder 2.000 melkveehouders blijkt dat twee derde een voorstel steunt voor een minimumprijs voor melk van 37 cent per liter plus 4 cent voor duurzaamheidsmaatregelen.

Een nieuwe coalitie van acht boerenorganisaties, FNV-Agrarisch Groen en Milieudefensie luidt de noodklok over handelsverdrag TTIP. TTIP is schadelijk voor duurzaam voedsel en voor de inkomens van boeren, omdat het import van goedkoop voedsel met lagere milieu-, gezondheids- en dierenwelzijnsstandaarden toestaat. De coalitie nam in oktober deel aan de demonstratie in Amsterdam, waaraan het recordaantal van 8.000 mensen meedeed.

In de media

In mei werd actie gevoerd op het plein in Den Haag, mega-opblaaskoeien eisten recht op weidegang. De NOS, verschillende radiozenders en kranten besteedden aandacht aan de actie waarbij ook boeren zelf aanwezig waren. Milieudefensie trekt meer met boeren op in de strijd voor een grondgebonden veehouderij. In media zien we dan ook woordvoering van boeren zelf. Ook zien we deze samenwerking terug bij andere campagnes van Milieudefensie, zoals de TTIP-demonstratie in Amsterdam op 29 mei, waarbij ook boeren aanwezig waren.

Het televisieprogramma Groen Licht maakte in oktober een aflevering over [leven zonder zuivel](#). Hierin aandacht voor de campagne 'Onze melk is niet houdbaar'. Eind november aandacht voor het fosfaatakkoord van Van Dam, waar Milieudefensie samen met Netwerk GRONDig optrekt in de media. Een peiling van Prosu Databased Marketing in opdracht van Milieudefensie haalt onder andere BNR nieuwsradio en de Telegraaf. Ook dit lijkt een trend; media die traditioneel niet dicht bij Milieudefensie staan berichten over ons.

Behaalde resultaten

- Milieudefensie zorgde voor een verschuiving in het politieke debat over regionaal veevoer, omdat traditionele middenpartijen zoals ChristenUnie en D66 nu net als Milieudefensie pleiten voor meer lokaal en Europees eiwitrijk veevoer en minder importsoja van multinationals uit Zuid Amerika.
- Milieudefensie smeedde met succes een coalitie met boerenorganisaties die zich verzet tegen verdere globalisering, omdat vooral multinationals daar baat bij hebben terwijl boeren, klimaat en milieu de schade dragen. Deze coalitie sloot zich aan bij de protesten tegen de handelsverdragen TTIP en CETA.
- Milieudefensie trekt op diverse thema's (fosfaatwet, eerlijke melkprijzen) op met vier boerenorganisaties, maar niet met LTO-Nederland. Via enquêtes onder boeren laten we zien dat LTO-Nederland niet namens de meerderheid van melkveehouders praat maar alleen namens een groep zeer intensieve boeren en de zuivelindustrie.
- Op 6 september sloten het ministerie van Economische Zaken, de drie Noordelijke provincies en Agrifirm een Green Deal voor 10.000 hectare Nedersoja (soja van Nederlandse bodem). De deal is mede het gevolg van de campagne van Milieudefensie voor regionaal veevoer en van onze lobby richting EZ, Tweede Kamer en bedrijfsleven.

Hiermee hadden we minder succes:

- In 2016 hebben we weinig tijd kunnen besteden aan beïnvloeding van het imago van voedselmultinationals. Wel steunde Milieudefensie in dit kader het Monsanto Tribunaal dat in oktober in Den Haag gehouden werd. Dit tribunaal vestigde rechten en aandacht op de schadade die Monsanto toebrengt aan mensen- en milieu.
- Een projectvoorstel ter bevordering van een regionale voedsel economie werd helaas afgewezen door de Nationale Postcode Loterij.

Vervolgstappen

In 2017 richten we onze pijlen vooral op de supermarkten. Die moeten boeren een eerlijke prijs betalen voor melk die geproduceerd is met respect voor dieren en klimaat. We willen met hulp en steun van onze achterban (de voedselbeweging en onze boerenbondgenoten) ten minste drie supermarktketens bewegen om over te stappen op de verkoop van uitsluitend oerwoudvrije zuivel (zonder importsoja uit Zuid-Amerika, uitsluitend op basis van veevoer uit Nederland en Europa).

3.3 Voedsel

Beoogde doelen 2016-2018

Beoogde resultaten 2016-2018

Activiteiten 2016

In de media

Behaalde resultaten

Vervolgstappen

3.4 Energie

Deze campagne bestaat uit een Nederlandse en een internationale poot die apart beschreven worden.

Gas in Nederland

In 2016 bouwde Milieudefensie verder aan een sterke Groningse tegengasbeweging. Dat leverde politieke successen op, maar daarmee zijn de problemen nog niet opgelost. Want zolang de gaswinning doorgaat, blijven er aardbevingen ontstaan.

Voor veel Groningers komt daar de strijd met de NAM over schadevergoedingen bij. We zagen voor het eerst een verschuiving in het taalgebruik van politici, ambtenaren en opiniemakers. Het besef dat de gaswinning zo snel mogelijk en volledig moet stoppen, lijkt te zijn doorgedrongen.

We betrokken weer meer Groningers bij het verzet, en we organiseerden diverse acties en demonstraties. Tegelijkertijd probeerden we uit hoe we bewoners in andere delen van Nederland kunnen ondersteunen om hun wijk gasvrij te krijgen.

Ons langetermijndoel

Milieudefensie streeft naar een Nederland dat zo snel mogelijk stopt met gas en kiest voor schone energie en energiebesparing. Dat is niet alleen goed voor het klimaat, maar ook voor mensen in Groningen die elke dag geconfronteerd worden met schade door gasbevingen. Om dat te bereiken bouwen we aan een sterke beweging om de politiek tot meer ambitie aan te zetten.

Voor wie en met wie?

Samen met de Groningers voeren we actie tegen de gaswinning in Groningen. We werken aan verbreding en verzelfstandiging van dit verzet. Met betrokken mensen voeren we campagne voor de overstap van gas op duurzame warmte in heel Nederland.

► 3.4 Energie

- ◀ Beoogde doelen 2016-2018
- ◀ Beoogde resultaten 2016-2018
- ◀ Activiteiten 2016
- ◀ In de media
- ◀ Behaalde resultaten
- ◀ Vervolgstappen

► Energie internationaal

3.4 Energie

(vervolg)

Beoogde doelen 2016-2018

- De politiek maakt een radicale ommezwaai in het energiebeleid door af te stappen van aardgas als transitiebrandstof en met zeer ambitieuze doelen in te zetten op een fossielvrije energievoorziening met een kleinere energievraag (anders en minder). Dat gebeurt onder druk van een sterke burgerbeweging en omdat de invloed van de fossiele industrie verzwakt.
- De gasproductie in Groningen wordt vergaand beperkt.
- De invloed van de fossiele industrie op het Nederlandse en Europese energiebeleid neemt af.
- De bebouwde omgeving in Nederland wordt versneld energieneutraal gemaakt.

Beoogde resultaten 2016-2018

- De gaskraan gaat verder dicht; tot maximaal 12 miljard kubieke meter per jaar.
- Aardgas wordt door publiek en beleidsmakers niet langer gezien als transitiebrandstof (zowel in Nederland als op EU-niveau).
- Nederlandse burgers en de politiek zijn zich bewust van de negatieve bijdrage van fossiele multinationals als Shell aan klimaatverandering.
- Het kabinet komt met een visie op de rijksbegroting zonder aardgasbaten door het belastingstelsel te vergroenen.
- Het kabinet komt met een plan om alle huizen voor 2030 van het gas af te krijgen.
- De rol van Milieudefensie in het gasvrij maken van wijken is getest in een pilotproject.
- Het gasverzet in Groningen is verbreed en zelfstandig.
- Betrokken mensen voeren campagne voor de overstap van gas op duurzame warmte.

Activiteiten 2016

Om de beoogde resultaten te halen, heeft Milieudefensie veel grote en kleinere activiteiten georganiseerd. We staan hier stil bij de belangrijkste activiteiten.

De Fakkeloftocht in de stad Groningen in januari trekt 500 deelnemers.

In september organiseerde Milieudefensie een golf van acties in de provincie Groningen. De acties waren bedoeld als opwarmer voor het gasbesluit in Den Haag:

- Begin september fietsten we met lokale activisten door het aardbevingsgebied. Daarmee zorgden we lokaal voor binding en verbeterden we de onderlinge relaties.
- Op 9 september vroegen bewoners en politici op de Grote Markt om aandacht voor de problematiek. In heel Groningen luidden de kerkklokken.
- Op 22 september klommen vrijwilligers van Milieudefensie en een groep Groningers het hek van een gaswinningslocatie over en hielden deze enkele uren bezet.
- Op 24 september sprongen honderden mensen, uit Groningen én de rest van Nederland, op en neer voor het hoofdkantoor van de NAM in Assen. Ze veroorzaakten een (mini-)aardbeving.

Milieudefensie maakte in december formeel bezwaar tegen het besluit van de Nederlandse regering om gedurende 5 jaar 24 miljard m³ gas per jaar te blijven winnen in Groningen. Dat deden we samen met de Groninger Bodem Beweging, de Groningse Natuur- en Milieufederatie en de Waddenvereniging. De provincie Groningen, gemeenten en tientallen bewoners deden hetzelfde.

In het najaar startten we in Amersfoort met een pilot voor een gasvrije wijk. De informatieavond trok dertig bewoners en verschillende organisaties. Een aantal bewoners besloot mee te doen. De pilot wordt in 2017 geëvalueerd. In dezelfde periode publiceerden we rapporten over de route naar wonen zonder gas en over groene belastingen als alternatief voor dalende gasbaten.

In november startten we met Breien voor Groningen. Honderden mensen breiden mee aan een warme deken voor Groningen, diverse maatschappelijke organisaties organiseerden hun eigen Breicafé. Het project loopt in 2017 door.

Samen met de Waddenvereniging, Urgenda, Natuurmonumenten en de werkgroep Horizon Schiermonnikoog verzetten we ons tegen voorgenomen gasboringen bij Schiermonnikoog. Energiebedrijf ENGIE besloot begin 2017, ondanks toestemming van de rechter, toch niet te gaan boren.

In de media

De gaswinning in Groningen is voor de energiecampagne van Milieudefensie in 2016 het belangrijkste onderwerp. Voor de Groningse regionale media is Milieudefensie een belangrijke bron van nieuws en commentaar. Activiteiten, zoals de fakkeloftocht in januari, worden breed uitgemeten. Ook in de landelijke media wordt Milieudefensie vaak om een reactie gevraagd, en worden de standpunten meegenomen. Zo geeft Milieudefensie in april bij BNR Nieuwsradio, het NOS Radio 1 Journaal en het AD aan waarom het winningsbesluit van de NAM onacceptabel is.

Via de media laat Milieudefensie zien wat de rol is van Shell, het bedrijf dat het meest verdient aan de gaswinning in Groningen. In een opiniestuk in de Volkskrant in april legt campagneleider Ike Teuling bijvoorbeeld uit hoe Shell met communicatietrucs de waarheid over haar rol in Groningen geweld aandoet. Ook graafwerk via de Wet Openbaarheid Bestuur, waarbij Milieudefensie achterhaalde dat de NAM direct invloed had op het gasbesluit van 2015, krijgt aandacht. Onder andere van onderzoeksjournalistiek medium Follow the Money. De NAM is voor de helft eigendom van Shell.

Ook onze oplossingen worden opgepikt door de media. Zo gaat campagneleider Ike Teuling begin april in het NOS Journaal in discussie met minister Kamp en astronaut André Kuipers over waar de schone energie voor ons land vandaan moet komen. In oktober verschijnt in dagblad Trouw een groot artikel over een onderzoek van Milieudefensie, waarmee we laten zien dat de gaskraan prima dicht kan zonder dat de staatskas leegraakt. Vergroening van de belastingen kan dit prima opvangen. RTL Nieuws/Z besteedt aandacht aan een opinieonderzoek van Milieudefensie. Daaruit blijkt dat een meerderheid van de Nederlanders van de gaswinning af wil.

Acties krijgen eveneens veel aandacht. Samen met gedupeerde Groningers laat Milieudefensie in 2016 tijdens verschillende acties en manifestaties in de regio zien dat het water de Groningers aan de lippen staat. Ook de Groningers zelf krijgen daarbij van de landelijke media steeds meer ruimte om hun verhaal te doen. Bijvoorbeeld in

► **Hart van Nederland**, dat een aantal van hen volgt tijdens protesttochten in september en ook een reportage maakt in de zwaarbeschedigde boerderij van een Gronings echtpaar. De NOS doet, net als bijna alle regionale Groningse media, vanuit het centrum van de stad Groningen verslag van een grote manifestatie tegen gaswinning. Regionale en lokale media fietsen mee tijdens een protestfietstocht door het aardbevingsgebied.

Behaalde resultaten

- De gaswinning is teruggebracht tot 24 miljard kubieke meter per jaar. Dat is een verbetering t.o.v. het vorige gasbesluit. Verdere verlaging lijkt onafwendbaar, nu de druk steeds groter wordt, maar laat nog op zich wachten. Het lukte niet om het gasbesluit te beperken tot een jaar; er is een besluit genomen voor 5 jaar, met een jaarlijkse 'herijking'.
- Het besef dat de gaskraan helemaal dicht moet, begint door te dringen. Zelfs minister Kamp spreekt dit letterlijk uit. Hoewel de gasindustrie er nog niet aan wil, is in opinieartikelen en bij beleidsmakers aardgas als 'transitiebrandstof' niet meer vanzelfsprekend (gas wordt door de industrie gepropageerd als overgangsbrandstof tussen kolen en olie, en duurzame energie).
- De rol van Milieudefensie in het gasvrij maken van wijken is getest met een pilotproject. De resultaten worden in 2017 geëvalueerd.
- Het gasverzet in Groningen is verbreed en zelfstandig: activisten zijn getraind,
- de manifestatie op 9 september en het Breiproject hebben nieuwe mensen en organisaties betrokken, de klimaatbeweging is betrokken geraakt bij de strijd tegende gaswinning in Groningen. De Groningse tegengasbeweging is ook sterker geworden. Woordvoering door lokale activisten slaat geweldig aan bij de media.
- We hebben blootgelegd hoe de besluitvorming over het gasbesluit heeft beïnvloed.

Hiermee hadden we minder succes:

- Het is niet gelukt het kabinet te bewegen tot het opstellen van een visie op een rijksbegroting zonder aardgasbaten. Wel hebben enkele politieke partijen in hun verkiezingsprogramma een fikse daling van de gaswinning opgenomen en dit ook laten meenemen in de doorrekening van hun programma.

Vervolgstappen

- We lobbyen samen met de Groningse tegengasbeweging en andere partners na de verkiezingen voor een regeerakkoord met duidelijke afspraken over het afbouwen van de gaswinning in Groningen, gekoppeld aan vermindering van het gasgebruik in de woningen en kantoren. Begin 2017 is duidelijk dat het momentum en daarmee de kans op succes sterk is toegenomen: 5.000 Groningers protesteerden de Fakkeloftocht en de Commissaris van de Koning trok een week later met 24 maatschappelijke organisaties naar Den Haag, waar veel politieke partijen in de Tweede Kamer steun aan Groningen beloofden.
- We zijn een rechtszaak (bezwaarprocedure) bij de Raad van State gestart over het gaswinningsbesluit uit 2016. Dit doen we samen met bewoners en maatschappelijke organisaties.
- We zorgen voor verbreding en versterking van de Groningse tegengasbeweging, zodat deze grotendeels zelfstandig en zonder steun van Milieudefensie kan opereren. En we blijven de klimaatbeweging bij de Groningse tegengasbeweging betrekken.
- We ondersteunen de Groningse tegengasbeweging om in oktober 2017 druk op de Tweede Kamer te zetten om de gaswinning verder te verlagen.
- We leggen de innige relatie tussen de NAM/Shell en het ministerie van Economische Zaken bloot en agenderen deze in de politiek.
- We blijven met onderzoeken, opinieartikelen en andere communicatie benadrukken dat gas geen transitiebrandstof is, zodat dit frame van de industrie niet langer geaccepteerd wordt.
- We zorgen ervoor dat burgers, gemeenten en woningcorporaties zich uitspreken voor gasvrije wijken. En we lobbyen (samen met partners) voor een wettelijk verbod op het aanleggen van gasaansluitingen bij nieuwbouw. Of en hoe we dit gaan doen, is afhankelijk van de evaluatie van ons pilotproject voor gasvrije wijken.

► 3.4 Energie

► Beoogde doelen 2016-2018

► Beoogde resultaten 2016-2018

► Activiteiten 2016

► In de media

► Behaalde resultaten

► Vervolgstappen

► Energie internationaal

3.4 Energie

(vervolg)

Energie internationaal

Het team was in 2016 nog niet compleet. Daarom heeft de internationale Energiecampagne zich in 2016 alleen beziggehouden met lopende zaken. Verdere activiteiten zijn doorgeschoven naar 2017.

Ons langetermijndoel

Milieudefensie streeft naar een energiesysteem (winning en productie) zonder kolen, olie en gas. Dat kunnen we bereiken door: zuinig om te gaan met energie; mensen zeggenschap en eigenaarschap te geven over onze energievoorziening (in plaats van multinationals); ons bewust te zijn van de klimaatimpact van ons energiegebruik.

Activiteiten en resultaten in 2016

- Lobbywatch is opgericht. Daarmee is een belangrijke eerste stap gezet om de lobbyinvloed van grote (fossiele) multinationals in Den Haag te beperken.
- Onze rechtszaak tegen Shell vanwege de olievervuiling in Nigeria liep door. Er zijn kleine stappen vooruit gezet.
- In juni 2016 lanceerde de Nigeriaanse regering het initiatief om de olievervuiling in Ogoniland op te ruimen, in overeenstemming met de aanbevelingen die in 2011 gedaan werden door de UNEP, het milieuprogramma van de Verenigde Naties. Milieudefensie en Friends of the Earth Nigeria hebben sinds 2011 campagne gevoerd om te bereiken dat het UNEP-rapport niet vergeten zou worden en dat er gestart zou gaan worden met het opruimen van de Nigerdelta.
- We lobbyden voor een sterke klimaatwet.

Vervolgstappen

Begin 2017 is een nieuw team gestart dat de internationale poot van de energiecampagne verder gaat vormgeven.

➔ 3.4 Energie

- ➔ Beoogde doelen 2016-2018
- ➔ Beoogde resultaten 2016-2018
- ➔ Activiteiten 2016
- ➔ In de media
- ➔ Behaalde resultaten
- ➔ Vervolgstappen

➔ Energie internationaal

3.5 Bossen

De Bossencampagne is nieuw, daarom stond 2016 in het teken van strategieontwikkeling voor de komende vijf jaar.

Ons langetermijndoel

Milieudefensie richt zich met deze campagne op het tegengaan van ontbossing in tropische landen. Hierbij richten we ons met name tegen de uitbreiding van megaplantages voor agrarische producten zoals palmolie, een van de belangrijkste aanjagers van de ontbossing. We werken op twee terreinen:

- In palmolieproducerende landen maken we de bevolking weerbaarder tegen de grote palmoliebedrijven.
- In Nederland en Europa zetten we in op het verminderen van de vraag naar palmolie én het blokkeren van de geldstroom naar foute internationale palmoliebedrijven.

Voor wie en met wie?

De campagne verbindt burgers en boeren in tropische landen met mensen in Nederland. In 2016 hebben wij nauw samengewerkt met Friends of the Earth-partners in Nigeria, Liberia, Oeganda, Kameroen, Ghana, Paraguay, Indonesië en de Filipijnen, om samen een lobbystrategie te ontwikkelen voor de bescherming van tropische bossen. En we zijn begonnen met de campagne om de partners van Friends of the Earth te versterken op voor hen belangrijke thema's. In 2017 gaan we contact leggen met groepen in Nederland die zich verbonden voelen met de tropische bossen en solidair willen zijn met de bewoners van die bossen. We denken aan jongeren en studenten.

➔ 3.5 Bossen

➔ Beoogde doelen 2016-2018

➔ Beoogde resultaten 2017

➔ Activiteiten 2016

➔ In de media

➔ Vervolgstappen

3.5 Bossen

(vervolg)

Beoogde doelen 2016-2018

- Er is een beweging ontstaan van mensen in zuidelijke landen, in Nederland en elders. Die beweging zet zich in voor eerlijke kansen voor burgers en boeren in tropische landen en tegen uitbreiding van megaplantages voor palmolie.
- Boeren en burgers in tropische landen zijn beter opgewassen tegen de uitbreiding van megaplantages voor palmolie.
- De Europese vraag naar palmolie uit tropische landen is afgenomen.
- Multinationals uit de industriële landbouwsector krijgen minder financiering van Europese banken.

Beoogde resultaten 2017

- We werken aan een internationaal actieplatform tegen ontbossing voor palmolie.
- Collega-organisaties uit het Friends of the Earth netwerk in tropische landen zijn getraind in beleidsbeïnvloeding tegen de uitbreiding van palmolieplantages. Zij hebben o.a. trainingen gehad in het doen van onderzoek en het schrijven van sterke casestudies.
- In Nederland en Europa besluit de politiek om palmolie en andere landbouwgewassen niet langer te gebruiken voor biobrandstof.
- Samen met de Eerlijke Geldwijzer publiceren we rapporten over de betrokkenheid van Nederlandse banken, verzekeraars en pensioenfondsen bij misstanden in de palmolie-sector.

Activiteiten 2016

De campagne was in 2016 nog in de opbouwfase. De activiteiten in 2016 droegen daar merendeels direct aan bij.

In februari organiseerde Milieudefensie een grote startbijeenkomst in Amsterdam. Vertegenwoordigers van alle Friends of the Earth-partners van Milieudefensie, IUCN Nederland en Tropenbos International kwamen vier dagen bijeen om de strategieën voor de komende vijf jaar te bespreken en plannen te maken. In de daarop volgende maanden ondersteunde Milieudefensie de FoE-partners bij het verder uitwerken van hun plannen, bijvoorbeeld met veldbezoeken aan Nigeria, Liberia, Oeganda en Indonesië. Tijdens deze veldbezoeken zijn medewerkers van Milieudefensie naar lokale gemeenschappen, tropische bossen en palmolieplantages gegaan om meer inzicht te krijgen in de problematiek.

In juli organiseerde de campagne een internationale conferentie over palmolie voor FoE-partners, Nederlandse en Europese milieuorganisaties. De conferentie zorgde voor meer inzicht in de wereldwijde palmolieproblematiek. Verder werden er plannen gemaakt waarmee organisaties uit Europa en Noord-Amerika enerzijds en organisaties uit Afrika en Azië anderzijds elkaar kunnen versterken in hun strijd tegen de uitbreiding van de palmolie-sector.

In 2016 is er een start gemaakt met de lobby richting Nederlandse ambtenaren en Kamerleden. Dat gebeurde met lobbygesprekken en door deel te nemen aan consultaties.

De Bossencampagne is actief in de Eerlijke Geldwijzer om financiële instellingen te bewegen tot duurzamer beleid. In 2016 is er gewerkt aan het onderzoek over agrarische bulkgoederen. Naar aanleiding van het rapport zijn er gesprekken gevoerd met banken en verzekeraars om hun beleid te verbeteren.

We hebben onderzoek uitgevoerd naar ontbossing en palmolie. Inclusief een marktonderzoek, gedaan door Kien, naar wat het Nederlandse publiek weet over palmolie en de gevolgen die de productie daarvan heeft voor de regenwouden. De resultaten van dit onderzoek spelen een cruciale rol in de plannen voor de komende jaren.

In september schreven ruim 2.700 Earth Alarmschrijvers een brief aan minister Koenders waarin ze hem vroegen om mensenrechten vóór bedrijfsbelangen te stellen. De schrijvers vroegen Koenders verder om actief mee te werken aan een bindend verdrag om misstanden tegen te gaan. De Nederlandse brieven werden toegevoegd aan een Europese petitie die door ruim 90.000 mensen werd ondertekend. Kort na het aanbieden van deze petitie aan eurocommissaris Frans Timmermans besloten zowel de Europese Commissie als de Nederlandse overheid om toch deel te nemen aan de gesprekken over het VN-mensenrechtenverdrag. In het project Bescherm de Natuurbeschermers wordt in 2017 volop aandacht besteed aan misstanden door grote bedrijven ten opzichte van natuurbeschermers.

In de media

Ook het mediawerk heeft zich in deze opbouwfase beperkt tot het maken van plannen voor de periode 2017-2020. Zo is er een nulmeting uitgevoerd naar berichtgeving in de landelijke media over palmolie voor de periode 2006-2016. Op die manier kunnen we de komende jaren de positie van Milieudefensie en andere belanghebbenden analyseren in het publieke debat rondom palmolie.

In het najaar publiceerde de Volkskrant een opinieartikel over de klimaatimpact van palmolie als biobrandstof. Dat gebeurde met het oog op besluitvorming daarover in de Tweede Kamer. Naar aanleiding van een zogenaamd Ronde Tafelgesprek hierover met de Kamer, werd campagneleider Rolf Schipper geciteerd in Vice Versa (het vakblad voor ontwikkelingssamenwerking). Hij benadrukte dat er goede regelgeving nodig is, omdat 20 jaar zelfregulering niet heeft gewerkt.

Vervolgstappen

- In 2017 start de Bossencampagne met het opbouwen van een beweging in Nederland. Dat doen we door het organiseren van bijeenkomsten en debatten.
- Wij starten met de ontwikkeling van een online actieplatform voor palmolie- en mensenrechtencases uit tropische landen.
- We organiseren trainingen voor Friends of the Earth-partners over het maken van case studies. En we organiseren de uitwisseling van kennis over campagnevoeren. Samen met onze partners doen we onderzoek naar misstanden in de palmolie-sector.
- Door deelname aan debatten, het schrijven van opiniestukken, het organiseren van petitie's en Earth Alarms en door aanwezigheid in de media en op sociale media zetten we bedrijven en overheden onder druk om het biobrandstofbeleid te verbeteren.
- We bieden journalisten en parlementariërs de mogelijkheid om de problematiek op palmolieplantages met eigen ogen te bekijken.
- We doen onderzoeken en voeren lobbygesprekken met Tweede Kamerleden en ambtenaren om hun standpunt over het Nederlandse en Europese biobrandstoffenbeleid te beïnvloeden.
- Wij doen onderzoek met de Eerlijke Geldwijzer en voeren lobbygesprekken met Nederlandse banken, om hun beleid te verbeteren.

3.5 Bossen

- Beoogde doelen 2016-2018
- Beoogde resultaten 2017
- Activiteiten 2016
- In de media
- Vervolgstappen

4 Mensen in beweging

Milieudefensie is een organisatie voor en door mensen. Dat is wat ons sterk maakt en wat ons onderscheidt van andere organisaties. Leden, donateurs, lokale afdelingen, lokale groepen en andere betrokkenen ondersteunen ons en onze campagnes. Zonder deze mensen zouden wij als Milieudefensie lang niet zo effectief zijn. En met onze steun willen wij de groepen in het land ook effectiever maken.

Bewegingsopbouw is de ruggengraat van Milieudefensie. Als er voldoende mensen opstaan en zich aansluiten bij bewegingen die veranderingen propageren, ontstaat er een burgermacht, waardoor grote maatschappelijke (systeem)veranderingen zoals klimaatrechtvaardigheid mogelijk worden. Systeemverandering komt onder andere tot stand door de druk die uitgaat van mensen die zich organiseren om verandering in praktijk te brengen en om overheden en bedrijven tot nieuw beleid te dwingen.

Een belangrijk onderdeel van het werk van Milieudefensie richt zich op het mobiliseren en organiseren van deze mensen. Sinds 2016 richten we ons steeds meer op het verbinden en versterken van (bestaande) groepen en individuen om zo de strategische doelen van Milieudefensie te behalen en daarmee de beweging voor verandering te versterken.

Daarnaast ondersteunen we de mensen die politieke veranderingen willen realiseren om zo te komen tot een duurzame verandering. In [hoofdstuk 3](#) lees je meer over de resultaten van bewegingsopbouw binnen onze campagnes.

▶ *video bewegingsopbouw: Meld je aan voor ons webinar!*

Open avonden

In maart 2016 hebben we zes open avonden over het Algemeen Beleids Plan en bewegingsopbouw georganiseerd. De avonden waren informeel van opzet, met veel ruimte voor bezoekers om hun eigen verhaal te vertellen met betrekking tot de nieuwe koers of de campagnes. Over het algemeen is enthousiast op dit initiatief gereageerd door bezoekers. In totaal hebben zo'n 350 mensen de avonden bezocht.

4.1 Samenwerken voor bewegingsopbouw

Jongeren Milieu Actief

Naast het bouwen van bewegingen in onze campagnes, hebben wij in 2016 met Jongeren Milieu Actief (JMA) gesproken over hoe wij onze gezamenlijke impact kunnen versterken. Vanaf 2017 gaan wij een nauwere samenwerking met JMA aan. In twee campagnes van Milieudefensie werken jongeren-organizers die specifieke campagnes voor JMA/Milieudefensie zullen voeren. Zo betrekken wij jongeren beter bij Milieudefensie, maken wij JMA groter en helpen wij de stem van jongeren te versterken. In 2017 werkt JMA aan onze [mobiliteitscampagne](#) en de [economiecampagne](#).

Lokale afdelingen

Eind 2016 zijn er 45 actieve lokale Milieudefensieafdelingen die in 2016 een breed scala aan activiteiten hebben uitgevoerd. Soms werken deze groepen samen aan de [campagnes](#). Soms hebben zij hun eigen lokale activiteiten. Lokale groepen kunnen naar wens, inhoudelijk, financieel, praktisch en juridisch door het landelijk bureau worden ondersteund. Ook in 2016 hebben een aantal actieve groepen ondersteuning gekregen om hun activiteiten te kunnen uitvoeren. Naast juridische en praktische ondersteuning, hebben veel groepen ook een beroep gedaan op het landelijk bureau voor werkzaamheden aan hun website en zijn op verzoek van lokale groepen door het landelijk bureau circa 80 (e-mail) nieuwsbrieven, uitnodigingen en aankondigingen van evenementen verstuurd.

Vernieuwing van het werk met lokale afdelingen

Samenwerking met lokale groepen is ontzettend belangrijk voor bewegingsopbouw. In 2016 zijn de contouren geschetst voor een nieuwe vorm van samenwerking met lokale groepen om onze strategische doelen te bereiken en het ABP uit te voeren. We streven ernaar om ook niet bij Milieudefensie aangesloten groepen te ondersteunen, zolang ze bijdragen aan het realiseren van onze doelen. In twee bijeenkomsten met een aantal lokale afdelingen is gesproken over wat er effectiever, beter en sneller kan als het gaat om ondersteuning van groepen die lokaal actief zijn. Kortere lijnen, minder bureaucratie, betere communicatie en flexibelere financiering zijn belangrijke uitgangspunten die begin 2017 verder zullen worden uitgewerkt. Het streven is om medio 2017 daadwerkelijk van start te gaan met de nieuwe vorm van samenwerken.

4.2 Capaciteitsopbouw

Het delen van kennis en vaardigheden op het gebied van campagnevoeren, is erg belangrijk bij het opbouwen van een beweging. We vinden het belangrijk om mensen uit de beweging te leren kennen en nieuwe kennis en vaardigheden te ontwikkelen, om hen te helpen zelfstandig en initiatiefrijk te zijn. Daarom bouwen wij aan een programma voor 'capaciteitsopbouw' om mensen in het land te ondersteunen.

In 2016 is een aantal workshops georganiseerd onder de vlag van de Milieudefensie Academie. Dit waren 'Financier je initiatief', 'Omgaan met media' en een Social Media training. Ook zijn er verscheidene trainingen georganiseerd binnen de campagnes.

Vanaf 2017 worden er trainingen op maat aangeboden aan groepen die werken aan doelen die vallen onder klimaatrechtvaardigheid. Daarnaast is er extra aandacht voor trainingen binnen de campagne-thema's. In deze trainingen is ook veel ruimte om kennis bottom-up te delen. Nieuw hierbij is dat we steeds meer in co-creatie onze strategie en campagnes op gaan zetten.

Er is nog een tweede belangrijk doel op het gebied van capaciteitsopbouw. We denken na over een leercultuur, waarin waarden centraal staan. Concreet betekent dit dat we samen met lokale organizers, collega-trainers en andere organisaties waarden als inclusiviteit, gelijkwaardigheid, complementariteitsdenken en leiderschapontwikkeling een centrale plek geven in de trainingen.

(Kantoor)vrijwilligers

Een onderdeel van capaciteitsopbouw is het bieden van leerplekken voor vrijwilligers en stagiaires. Milieudefensie is een leerplek voor net afgestudeerden die werkervaring willen opdoen. Bijna alle campagnes van Milieudefensie werken met kantoorvrijwilligers. Deze mensen ondersteunen het werk van de campagnes op communicatie, bewegingsopbouw en inhoud. Voor de vrijwilligers is het leerzaam en voor de organisatie is dit een belangrijke manier om nieuwe mensen te verbinden aan de organisatie. Sommige vrijwilligers stromen door naar betaalde banen. Anderen kunnen met de ervaring bij Milieudefensie elders makkelijker aan een baan komen. Milieudefensie vindt het ook belangrijk bij bewegingsopbouw dat mensen die lokaal actief zijn ervaringen en kennis opdoen met campagnevoeren. Naast de kantoorvrijwilligers werken wij ook met 'lokale leiders'. Dit zijn mensen die lokaal actief zijn voor Milieudefensie of andere netwerken en ter plaatse contactpersoon zijn voor onze campagnes.

5 Samenwerking, externe relaties, media en communicatie

De veranderingen die Milieudefensie nastreeft, krijgen we niet alleen voor elkaar. Daarom is samenwerking belangrijk: met andere organisaties, netwerken, bedrijven en overheden die onze missie delen. Met wie we samenwerken wordt bepaald door onze waarden en door de vraag of de samenwerking bijdraagt aan het behalen van de impact die we nastreven. Via de media en onze eigen communicatiekanalen betrekken we het publiek bij onze campagnes.

5.1 Samenwerkingsverbanden

De veranderingen die Milieudefensie probeert te bereiken zijn vaak grensoverschrijdend. Daarom werken we waar nodig aan het versterken en opbouwen van internationale netwerken en bewegingen. Dit doen we zoveel mogelijk in samenwerking met het Europese en internationale netwerk van Friends of the Earth en waar nodig met andere netwerken en bewegingen. Uiteraard werken we ook in Nederland samen om effectiever te kunnen zijn.

Friends of the Earth

Milieudefensie is de Nederlandse tak van het internationale milieunetwerk Friends of the Earth International (FoEI). Friends of the Earth is het grootste grassroots milieunetwerk ter wereld met 75 lidorganisaties in evenzoveel landen verspreid over alle continenten en ongeveer 5.000 lokale afdelingen. Met wereldwijd 2 miljoen leden en donateurs voeren we campagne op de meest urgente milieuonderwerpen van dit moment. Milieudefensie werkt met verschillende FoE-groepen intensief samen (bijvoorbeeld ERA/FoE-Nigeria en WALHI/FoE-Indonesië). Kijk voor actuele informatie op de website: ➡ www.foei.org.

Friends of the Earth Europe (FoEE), de regionale koepel van de 31 Europese leden van Friends of the Earth International, is gevestigd in Brussel. Op Europees niveau worden belangrijke besluiten genomen over klimaat en milieu, handel en bedrijven. FoEE houdt de relevante besluitvorming van de Europese Commissie en het Europese Parlement nauwlettend in de gaten en probeert potentieel slechte besluiten te beïnvloeden en goede besluiten te bespoedigen. Kijk voor actuele informatie op de website:

➡ www.foeeurope.org.

In Europa en Nederland

Om effectief te kunnen zijn, werkt Milieudefensie zowel in Europa als in Nederland samen in diverse coalities en netwerken. Dit zijn in de meeste gevallen langjarige samenwerkingsverbanden. Een overzicht is te vinden op ➡ [onze website](#). Een overzicht van raden en adviescommissies waarin Milieudefensie actief is vind je daar ook.

5.2 Relaties met overheden en bedrijven

In een gedragscode heeft Milieudefensie o.a. vastgelegd hoe we met bedrijven, en overheid en politiek omgaan. Je vindt onze gedragscode op [onze website](#).

Bedrijven

In 2015 heeft Milieudefensie richtlijnen opgesteld voor de samenwerking met en de sponsoring door bedrijven. Deze richtlijnen zijn veel uitgebreider dan de algemene uitgangspunten uit de gedragscode en staan op [onze website](#).

In 2016 heeft Milieudefensie o.a. met boeren en boerenorganisaties samengewerkt. Je leest er meer over in [hoofdstuk 3](#).

Overheid en politiek

Milieudefensie volgt de ontwikkeling van voor onze campagnes relevante beleidsvoornemens op Europees, landelijk, provinciaal en lokaal niveau.

In politiek Den Haag maakt Milieudefensie gebruik van lobbyist Arabella Bosscher. Haar werkt wordt betaald door Milieudefensie en veertien andere natuur- en milieuorganisaties. Dit samenwerkingsverband heet de Groene 11, ook al zijn het er inmiddels 15.

In 2016 hebben we op al onze thema's invloed uitgeoefend op overheden en politici. In [hoofdstuk 3](#) gaan we hier nader op in.

Omgevingswet

In maart 2016 is de [Omgevingswet](#) vastgesteld door de Tweede Kamer. Milieudefensie heeft samen met de andere leden van de Groene 11 verbeteringsvoorstellen gedaan die vaak zijn overgenomen door Tweede Kamerfracties. Met de Omgevingswet treedt in 2019 een grote herziening van het omgevingsrecht in werking, dat nu nog in talloze aparte wetten is geregeld. De wet kan gebruikt worden om een goede en veilige leefomgeving te garanderen en is daarom belangrijk voor natuur- en milieuorganisaties. De procedures worden met de komst van de Omgevingswet vereenvoudigd. Of het ook tot betere resultaten leidt, hangt af van de invulling door gemeenten en provincies, waar de uitvoering komt te liggen, en van het rijk zelf.

5.3 Relaties met de media

Aandacht in de media voor de campagnes van Milieudefensie is belangrijk. Milieudefensie doet dit met opvallende acties en activiteiten, onderzoek en commentaar. In 2016 was er onder andere veel aandacht voor onze campagne rond de omstreden handelsverdragen TTIP en CETA.

In hoofdstuk 3 zijn per campagne de meest opvallende mediaoptredens en berichten beschreven.

Op onze website vind je een selectie van onze opiniestukken.

5.4 Eigen communicatiekanalen

Milieudefensie maakte in 2016 gebruik van verschillende communicatiekanalen om leden, donateurs, vrijwilligers en geïnteresseerden te bereiken. Hier vind je een overzicht van het bereik in 2016 van de belangrijkste offline- en online-kanalen.

Nieuwsbrief Actief

Een groot deel van de leden en donateurs ontvangt vier keer per jaar de papieren nieuwsbrief Actief met informatie over activiteiten en resultaten van Milieudefensie. Aan het begin van elk nieuwe jaar verschijnt er een speciale editie van de Actief: [het Jaaroverzicht](#), een beeldverslag van onze activiteiten in het voorafgaande jaar.

Milieudefensie.nl

In 2016 zijn we gestart met een project om de website van Milieudefensie te moderniseren en beter aan te laten sluiten bij de keuzes die in het Algemeen Beleidsplan 2016-2025 zijn gemaakt. Het gaat om een omvangrijk project dat begin 2018 wordt afgerond.

In 2015 zagen we een flinke toename van de bezoekers. In 2016 neemt het aantal bezoekers weer af. Wel zien we dat onze bezoekers langer blijven, iets meer pagina's bekijken dan in 2015 en vaker terugkomen. In 2016 werd veel aandacht besteed aan de implementatie van het nieuwe Algemeen Beleidsplan. Dat had zijn weerslag op het aantal activiteiten en dat is terug te zien in de cijfers. We verwachten in 2017 weer een stijging. We hebben in 2016 beter nagedacht over de manier waarop mensen door de website worden geleid, bijvoorbeeld als ze daar een petitie tekenen. Dat verklaart waarom bezoekers langer blijven en meer pagina's bekijken. Online werving heeft in 2016 een grote vlucht genomen.

Het *aantal bezoekers* is met 15 procent afgenomen (van 549.637 naar 468.195 – in 2014 telden we nog maar 292.333 bezoekers). Dat betekent dat onze website in 2016 per dag gemiddeld 1.300 bezoekers trok.

Het *aantal sessies* is gedaald met 13 procent, van 748.041 naar 651.653 (gemiddeld 1.800 sessies per dag).

Het *aantal pageviews* is afgenomen met 9 procent, van 1,4 miljoen naar 1,2 miljoen (gemiddeld 3.500 pageviews per dag).

Het *aantal pagina's* dat mensen per bezoek bekijken, is daarentegen toegenomen, met 4 procent, van 1,9 naar 1,98.

Ook de *gemiddelde bezoekduur* is toegenomen met meer dan 17 procent, van 1:09 minuten naar 1:21 minuten.

Het zogenaamde *bouncepercentage* (het percentage bezoekers dat na het bekijken van 1 pagina direct de site weer verlaat) is afgenomen met 5,5 procent, van 66 procent naar 62,5 procent.

Het aantal *nieuwe bezoeken* is licht afgenomen met bijna 4 procent, van 72 naar 69 procent.

Cijfers webbezoek

De populairste pagina's in 2016:

(unieke paginaweergaven)

1	Homepage milieudefensie.nl	110.318
2	Teken het TTIP referendum	74.687
3	Hoe vervuild is de lucht in mijn straat?	32.144
4	Petitie energie	20.143
5	Wij willen wei	13.391

[meer cijfers webbezoek](#)

E-nieuwsbrieven en sociale media

De online groei van Milieudefensie zet in 2016 door:

- Op Facebook groeiden we van 19.297 fans eind 2015 naar 28.295 fans op 1 januari 2017. We bereikten gemiddeld 2.600 mensen per week.
- Eind 2016 is het aantal volgers op ons algemene Twitteraccount gestegen van 7.400 eind 2015 naar 9.081 eind 2016.
- Het aantal volgers van individuele collega's groeide wederom snel, van 13.710 eind 2015 naar 19.937 eind 2016.
- Daarnaast houdt Milieudefensie enkele specifieke accounts in de lucht, waaronder het account van ons magazine Down to Earth (@dte) – zie hieronder, en het account van de jongeren van Milieudefensie (@jma) met 2.376 volgers.
- Onze e-nieuwsbrief-achterban groeide van 92.000 abonnees eind 2015 naar 120.000 eind 2016.

Down to Earth

In 2015 werd [Down to Earth](#) een crossmediaal magazine. Basis is een tweemaandelijks papieren magazine, met inmiddels 32.000 (lid-)abonnees. Het aantal verkooppunten is met 23 iets gedaald ten opzichte van vorig jaar (losse verkoop per maand circa 82 stuks in 2016, t.o.v. 106 in 2015). Advertentie-inkomsten: 5.000 euro in 2016, t.o.v. 7.700 euro in 2015.

Het aantal Facebook likes steeg van 2.270 eind 2015 naar 2.860 eind 2016. Ook op Twitter zijn onze accounts gegroeid: @D2Emag (van 2.424 volgers in 2015 naar 3.533 in 2016); @OpmeerD2E (van 2.222 volgers in 2015 naar 2.546 in 2016); @FreekD2E is nu @Freek_MD (zie hieronder) – hij twittert niet langer voor het magazine. Onze tweewekelijkse nieuwsbrief wordt verzonden aan 2.348 mensen (versus 1.916 eind 2015). Dat alles vertaalde zich ook in stijgende bezoekerscijfers voor de website van Down to Earth – van 110.839 (2015) naar 136.383 (2016), een stijging van 23 procent.

In het eerste kwartaal van 2016 werkte redacteur Freek Kallenberg deels als projectleider aan het Algemeen Beleidsplan van Milieudefensie en werkte Down to Earth met parttime freelance redacteur Wendy Koops. In april werd Freek Kallenberg manager campagnes bij Milieudefensie. Zijn opvolger en de nieuwe redacteur van Down to Earth is Carolien Ceton.

April 2016 verscheen het boek '99x De activist, Van taakstraf tot stadstuin', een bundeling van de rubriek De activist uit het magazine.

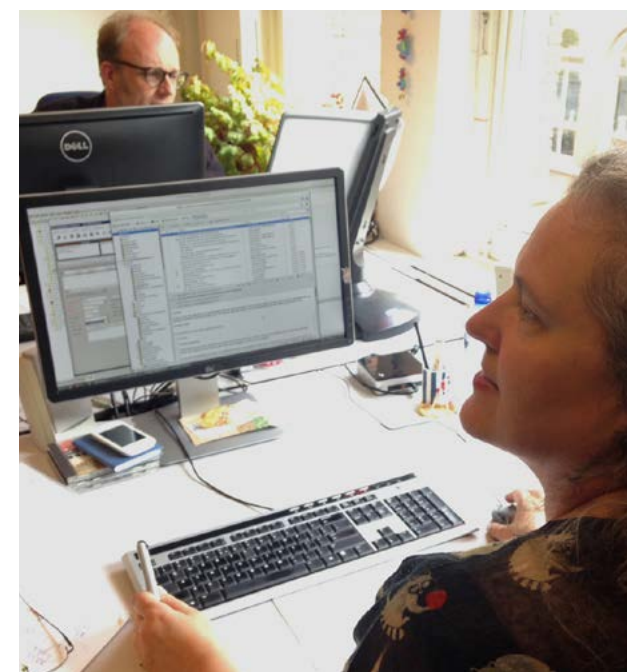

De resultaten van het eerste onderzoeksjournalistieke project van Down to Earth waren in mei beschikbaar. Dit onderzoek naar de lobby rond de Europese luchtkwaliteitsnormen was een samenwerking van twee externe journalisten, een wob-specialist, de redactie van Down to Earth, met medewerking van de campagnes Verkeer en Voedsel van Milieudefensie. Het resultaat is in diverse media opgepikt, waaronder EU Observer. Een uitvloeisel van dit onderzoek was een scoop over Dieselgate, waarmee we de Engelse krant The Guardian haalden. Op basis van deze resultaten starten we in 2017 nieuwe langlopende onderzoeksjournalistieke projecten op diverse thema's van Milieudefensie.

Servicelijn (2016)

Milieudefensie neemt service serieus, daarom staat onze Servicelijn mensen met vragen en opmerkingen telefonisch en schriftelijk te woord. In 2016 behandelde de Servicelijn 4.977 telefoontjes en 26.090 e-mail-berichten. Het aantal telefoontjes bleef daarmee gelijk aan vorig jaar. Bij e-mails zien we een toename van 10 procent (2.300) berichten ten opzichte van 2015.

10 procent van de telefoontjes had betrekking op de campagnes van Milieudefensie en ruim 66 procent had betrekking op de leden- en donateursadministratie. De overige telefoontjes gingen over uiteenlopende zaken. Bijvoorbeeld over de brievenbussticker tegen ongeadresseerd reclamewerk: 6 procent van de bellers vroeg er één aan. Van de ontvangen e-mails had 50 procent betrekking op de leden- en donateursadministratie. Bijna 40 procent van de e-mails ging over onze campagnes.

Ook klachten komen meestal binnen bij de Servicelijn (190 in 2016). Klachten worden vrijwel altijd direct en naar tevredenheid van de indieners afgehandeld. Mocht dat niet afdoende zijn, dan is er een speciale klachtenprocedure die is te vinden op [onze website](#).

6 Bestuur en organisatie

Milieudefensie is een democratische vereniging: leden, lokale afdelingen en medewerkers hebben invloed op het beleid. Het bestuur is samengesteld uit verenigingsleden. Het bestuur is verantwoordelijk voor het bestuur van de vereniging en voor het beleid in ruimste zin. De Algemene Ledenvergadering (ALV) kiest de bestuursleden. Uitzonderingen zijn de bestuursleden benoemd door de lokale afdelingen en door de Ondernemingsraad. De ALV stelt het beleid van de vereniging vast en houdt toezicht op het bestuur.

De ALV vindt twee keer per jaar plaats en wordt voorgezeten door het presidium. De dagelijkse leiding van het landelijk bureau van Milieudefensie, de uitvoerder van het beleid, ligt bij de directeur. Het bestuur benoemt de directeur, delegeert uitvoeringstaken en houdt toezicht hierop. Bij verschil van inzicht tussen leden en/of organen van Milieudefensie kan een geschillencommissie worden ingeschakeld. Onze jongerenorganisatie JMA heeft een eigen bestuur.

6.1 Verantwoordingsverklaring

Milieudefensie is houder van het CBF-Keurmerk voor erkende goede doelen. Dit betekent dat we op een goede wijze invulling geven aan drie belangrijke principes van goed bestuur:

- scheiding tussen de functies toezicht houden, besturen en uitvoeren;
- optimale besteding van middelen;
- optimale relaties met belanghebbenden.

Op [onze website](#) lees je hoe wij invulling geven aan deze principes.

Ook vind je op [onze website](#) informatie over de Vereniging Milieudefensie, de samenstelling van het bestuur, Presidium, de Geschillencommissie en over de samenstelling van directie en management. Het directiestatuut vind je hier ook.

6.2 Bestuursverslag

Het bestuur was bijzonder blij om in 2016 van start te kunnen gaan met een nieuwe algemeen directeur, Donald Pols. Na het goede werk van interim directeur Nelke Manders in 2015, hebben we nu de juiste man op de juiste plaats.

Eind 2016 heeft Herman Verhagen het voorzitterschap neergelegd. Hij is opgevolgd door Nicole Bakker. Kim Nackenhorst heeft haar functie als secretaris neergelegd. Het bestuur zal in 2017 uit haar midden een nieuwe secretaris kiezen. Verder zijn twee nieuwe algemeen bestuursleden verkozen: Theo van Stuijvenberg en Deny de Jong.

Het bestuur bestaat eind 2016 uit: Nicole Bakker (voorzitter), Hans Valkenburg (penningmeester), Bernadette Vieverich (voorgedragen door de OR en algemeen bestuurslid), Hans Mandjes (gekozen door de afdelingen en algemeen bestuurslid), Ronald Lubberts (algemeen bestuurslid), Theo van Stuijvenberg (algemeen bestuurslid) en Deny de Jong (algemeen bestuurslid).

Focus van het bestuur

Het bestuur ziet drie belangrijke taken voor zich. Allereerst haar toezichhoudende rol, waarin zij namens de leden controleert of de organisatie werkt volgens het Algemeen Beleidsplan, het jaarplan en de begroting. Loopt alles zoals afgesproken, doen we de goede dingen en doen we die goed. Ten tweede is het bestuur de link met leden, afdelingen en anderen die actief meewerken aan de missie van Milieudefensie. De derde is strategische reflectie op het werk van Milieudefensie. Bij het laatste onderscheiden we drie pijlers (die aansluiten op het Algemeen Beleidsplan):

- Systemverandering (zie voor uitleg ► [hoofdstuk 2](#));
- Bewegingsopbouw (zie voor uitleg ► [hoofdstuk 2](#) en ► [hoofdstuk 4](#));
- Communicatie, marketing & fondsenwerving.

De strategische reflectie (voor elk van de drie pijlers) vindt ook plaats d.m.v. perspectiefrijke gesprekken met experts en praktijkmensen die meedenken over de rol van Milieudefensie. Het bestuur zet haar netwerk in voor deze strategische reflectie, uiteraard in samenspraak met directie en managementteam.

Behandelde onderwerpen

In 2016 is het bestuur acht maal bij elkaar geweest. Met het Algemeen Bestuur bespraken we onder meer de volgende onderwerpen: de voortgang en vaststelling van het ABP en de jaarplannen, de voortgang van het vijfjarige programma van de Green Livelihoods Alliance, waarin we samenwerken met IUCN NL en Tropenbos International. Ook was er aandacht voor de verregaande samenwerking met onze jongerenorganisatie JMA; inmiddels een feit. In 2016 is hier uitvoerig over gesproken tussen Milieudefensie en JMA en alle betrokkenen zijn gelukkig met het eindresultaat. Verder is gesproken over het voorbereiden van de Algemene Ledenvergaderingen, het vaststellen van de jaarrekening, en het verbeteren van de administratie, organisatie en rapportage aan het bestuur met de zogenaamde 'Balanced Score Card'.

Er is twee maal een Algemene Ledenvergadering bijeengeroepen, in juni en december. In juni is het Algemeen Beleidsplan 2016-2025 vastgesteld. Het bestuur is erg blij dat de vereniging in samenspraak met de afdelingen, leden en externen tot een duidelijke eigen koers is gekomen. Met de focus op eerlijk omschakelen (zie o.a. het voorwoord) zit Milieudefensie middenin de actuele klimaatdiscussie. Deze insteek biedt veel kansen om concrete resultaten te boeken. Het bestuur ziet bewegingsopbouw als essentieel voor de missie van Milieudefensie en besteedt hier veel aandacht aan.

In december zijn de campagneplannen en de begroting voor 2017 vastgesteld. Het laat zien dat het Algemeen Beleidsplan een goede basis biedt en dat de werkorganisatie erin is geslaagd het Algemeen Beleidsplan om te zetten in goede plannen voor 2017.

Meer over het bestuur en de bestuursleden (waaronder ook nevenfuncties en rooster van aftreden) vind je op ► [onze website](#).

6.3 Directieverlag

Vier afdelingsmanagers vormen samen met de directeur het managementteam. Dit bijna geheel nieuw team is inmiddels op volle sterkte. Directeur Donald Pols wordt bijgestaan door: Ellen Hondeveld, manager bedrijfsvoering; Sandra Ball, manager bewegingsopbouw; Luuk Versluis, manager communicatie en fondsenwerving; Freek Kallenberg, manager campagnes.

Het managementteam heeft zichzelf de opdracht gegeven om van Milieudefensie een nog succesvollere, inspirerende en naar buiten gerichte organisatie te maken. Op basis van het Algemeen Beleidsplan 2016-2025 zijn vier prioriteiten geformuleerd:

- **Planning:** In 2016 zijn instrumenten geactualiseerd of nieuw ontwikkeld om meer planmatig te kunnen werken en de kwaliteit van ons werk verder te verhogen. In 2017 ligt de focus op de implementatie en borging van deze instrumenten.
- **Meer focus in campagnes en bewegingsopbouw centraal in de strategie:** Met de introductie van twee nieuwe instrumenten (sectoranalyse en campagnecanvas) is dit verbeterd. In 2017 werken we aan de verdere aanscherping en de samenhang tussen de campagnes.
- **Unieke gedeelde boodschap:** Met 'eerlijk omschakelen' hebben we de kern van onze boodschap te pakken; de transitie lukt alleen als de lusten en de lasten eerlijk verdeeld worden tussen bedrijven én burgers, rijk én arm, woningbezitters én huurders. Iedereen moet mee kunnen doen. In 2017 gaan we deze boodschap verder concretiseren en uitdragen.
- **Eén Milieudefensie:** Met verschillende activiteiten stimuleren we de verbinding, samenwerking en inspiratie binnen de werkorganisatie. Bijvoorbeeld met een kleurrijk feest, inspiratielunches en inspiratiebijeenkomsten.

Daarnaast krijgt goed budgetteren en financieel plannen extra aandacht van het managementteam. Daar is in 2016 een begin mee gemaakt en dat wordt in 2017 doorgezet.

Ook de zorg voor de eigen mensen is belangrijk. Het ziekteverzuim bij Milieudefensie, en dan met name het langdurig verzuim, ligt hoog. Daarom heeft het managementteam in 2016 de ontwikkeling van nieuw verzuimbeleid in gang gezet. Daarin staan preventie, het bieden van handvatten voor een sociaal en effectief re-integratieproces, en ondersteuning van leidinggevendenden centraal. Zorg voor elkaar, zoals we dit beleid hebben gedoopt, wordt in de loop van 2017 geïmplementeerd.

Informatie over het salaris van de directeur vind je in onze jaarrekening in

► hoofdstuk 8. Daar vind je ook het ► directiestatuut.

6.4 Organisatie

Risicomanagement

Alle informatie over het risicomanagement van Milieudefensie vind je op

► [onze website](#).

Werken bij Milieudefensie

Milieudefensie is in 2016 flink gegroeid. In 2016 vertrokken 15 medewerkers.

Er kwamen 24 nieuwe medewerkers bij. Op 31 december 2015 bedroeg de formatie 63,67 fte en op 31 december 2016 was dat 69,48 fte.

Je leest meer over werken bij Milieudefensie op ► [onze website](#). Je vindt daar: ons Sociaal Jaarverslag, informatie over salarissen, uitgangspunten van ons sociaal beleid en het Vrijwilligersbeleid.

Intern milieubeleid

Als milieuorganisatie moet Milieudefensie natuurlijk ook zelf haar milieubeleid op orde hebben. Kijk voor de uitgangspunten van ons interne milieubeleid op ► [onze website](#). Je leest daar ook meer over de milieuprestaties van Milieudefensie.

7 Fondsenwerving

Onze leden en donateurs hebben ons in 2016 verblijd met een bedrag van 4,59 miljoen euro. Dit bedrag is vrijwel gelijk aan onze inkomsten in 2015. Echter de inkomsten uit nalatenschappen waren een stuk lager dit jaar. Door de stijging aan overige donaties, met name doorlopende machtigingen, behaalden we toch een prima resultaat. We zijn blij dat zoveel mensen Milieudefensie inmiddels steunen met een vaste bijdrage.

7.1 Resultaten werving

Eind 2016 heeft Milieudefensie in totaal 87.500 leden en donateurs. Dit zijn er 4.000 meer dan eind 2015. 55.000 mensen steunen ons als lid, 32.500 mensen als donateur. Van de leden steunen 50.000 mensen ons met een doorlopende machtiging. 5.000 betalen hun contributie met een acceptgiro. Van de donateurs steunen 10.000 mensen ons met een doorlopende machtiging. 22.500 met losse giften. De groei van 4.000 leden en donateurs bestaat voor 75% uit mensen die Milieudefensie met een doorlopende machtiging steunen. Het is geweldig dat we met onze activiteiten steeds meer mensen weten te binden.

De contributies, donaties, giften, schenkingen en nalatenschappen bedroegen in 2016 samen € 4.591.009. Daarmee zijn de inkomsten uit werving vrijwel gelijk gebleven met 2015.

De kosten van de fondsenwerving bedroegen € 553.321, 12,1% van de baten uit de fondsenwerving. Aan de doelstelling is € 15.168.371 besteed, 92,4% van de totale baten. Dit is conform de voorschriften van het CBF.

7.2 Wervingsprogramma 2017-2019

Groei ledenaantal

De laatste jaren hebben we door middel van telemarketing en straatwerving ingezet op de werving van nieuwe leden met doorlopende machtigingen. De groei van het aantal leden dat hiervan het gevolg was, heeft gezorgd voor een sterke stijging van onze inkomsten in de afgelopen jaren. Voor de komende jaren hebben we hierdoor alvast een goede basis voor onze inkomsten.

Leden zorgen voor stabielere inkomsten en dragen over het algemeen meer bij aan onze inkomsten dan losse donateurs. Daarnaast zijn zij ook nauwer verbonden aan de organisatie; meer dan de helft van de leden is bijvoorbeeld geabonneerd op het door Milieudefensie uitgegeven magazine Down to Earth. De steun van donateurs is veel vrijblijvender; zij worden enkele keren per jaar benaderd voor een vrijwillige bijdrage.

De komende jaren blijven we ons dan ook inzetten op een groei van het aantal leden met een doorlopende machtiging.

Strategie

Milieudefensie wil de huidige manier van produceren en consumeren vervangen door alternatieven die duurzaam en rechtvaardig zijn. Dat gaat niet vanzelf. Daarvoor is druk nodig van mensen die zich organiseren. Druk om die veranderingen in de praktijk te brengen en om overheden en bedrijven te dwingen échte veranderingen door te voeren.

Een belangrijk deel van het werk van Milieudefensie bestaat uit het mobiliseren en organiseren van deze mensen tot een krachtige beweging die de overgang naar een nieuw, duurzaam en eerlijk systeem kan helpen versnellen.

Het financieel steunen van Milieudefensie is één van die handelingsperspectieven die we deze mensen bieden. De financiële steun vergroot de actiebudgetten van onze organisatie en daarmee de armslag om daadwerkelijk verandering af te kunnen dwingen. En het is een goede basis voor betrokkenheid bij andere actievormen.

Beoogde doelen 2017-2019

Milieudefensie kan haar werk alleen overtuigend en geloofwaardig doen als ze onafhankelijk is van overheid en bedrijven. Financiële onafhankelijkheid is daarvoor een voorwaarde.

Dat betekent dat het van strategisch belang is voor Milieudefensie dat particuliere fondsen- en ledenwerving de grootste bron van inkomstenbron is en blijft. Daarom stellen we ons ten doel om structureel minimaal 50 procent van onze inkomsten uit particuliere fondsenwerving te halen. Om onze campagnedoelen te realiseren willen we daarnaast groei bewerkstelligen van onze inkomsten uit particuliere fondsenwerving van 3,8 miljoen euro in 2015 naar 6 miljoen euro in 2025. Een jaarlijkse groei van 3%.

In de fondsenwervende strategie liggen de komende jaren de accenten op:

- 1 loyaliteit
- 2 integratie van werving in campagnes
- 3 innovatie van wervingsmethoden en optimaal benutten van huidige wervingskanalen
- 4 werving van nalatenschappen

Op al deze punten zetten we in 2017 belangrijke stappen.

Nalatenschappen

Demografische gegevens laten zien dat er steeds meer ouderen zijn in Nederland. Daarnaast is het steeds meer geaccepteerd om een of meerdere goede doelen op te nemen in het testament. De combinatie van deze trends en het feit dat Milieudefensie sinds 2012 een relatiemanager in dienst heeft, die verantwoordelijk is voor de werving van, onder andere, nalatenschappen, houdt in dat deze inkomstenbron in de toekomst verder kan gaan groeien.

Dat de inkomsten uit nalatenschappen op korte termijn onzeker zijn, blijkt uit de inkomsten in 2016, die € 95.427 bedroegen, na 2 jaar van respectievelijk € 370.000 en € 350.000 aan inkomsten uit nalatenschappen.

Notariële aktes en periodieke schenkingsovereenkomsten

Notariële aktes en (sinds 1 januari 2014) periodieke schenkingsovereenkomsten zijn overeenkomsten die voor een periode van minimaal 5 jaar afgesloten worden. De gift is aftrekbaar van de belasting. Eind 2016 waren er 920 notariële aktes en periodieke schenkingsovereenkomsten versus 615 in 2015. De gemiddelde jaarwaarde van een akte is € 140. De totale inkomsten uit notariële aktes en schenkingsovereenkomsten in 2016 bedroegen € 81.573. Door mensen deze mogelijkheid actief aan te (blijven) bieden, bijvoorbeeld via Telemarketing, stijgt het aantal aktes gestaag.

Evaluatie

De in 2016 ingezette kanalen voor de werving waren succesvol. Hierdoor realiseerden we een sterke groei in ons ledenaantal. Vooral de straatwerving leverde hieraan een grote bijdrage. De op straat geworven leden blijken wel lastig vast te houden. In 2016 hebben we daarom een nieuw welkomstprogramma voor leden/donateurs ontwikkeld. Daarmee verwachten we dat de betrokkenheid van onze leden/donateurs zal toenemen en zij ons langer zullen blijven steunen.

Waar de structurele inkomsten (per machtiging) toenemen, zien we de donaties naar aanleiding van onze mailings afnemen. De (nieuwe) groep leden en donateurs die op regelmatige basis per incasso geeft, blijkt minder goed te responderen op losse giftverzoeken. Toch zijn deze giften, in totaal € 510.000, nog een belangrijk deel van onze inkomsten. Waar inkomsten op papieren mailings afnemen, nemen online donaties echter toe. Deze zijn sinds 2014 nog elk jaar verdubbeld tot €120.000 in 2016. Vooral de crowdfunding voor onze rechtszaak voor gezonde lucht, en fondsenwervende e-mails aan onze online achterban hebben hieraan bijgedragen.

Fondsenwerving na 2016

Om de huidige leden en donateurs stevig aan ons te binden, is het uitermate belangrijk dat we ons richten op maatwerk: welke donateur heeft interesse in welk onderwerp en via welk kanaal, en daar zoveel mogelijk op inspelen. Ook 'gewoon' fondsenwerven wordt steeds meer een kwestie van relatiebeheer. De moderne donateur wil voor vol worden aangezien. Hij of zij wil graag dat Milieudefensie vraagt om zijn/haar mening en wil ook dat er met deze mening iets gebeurt. Door de focus die we de afgelopen jaren aanbrachten in het campagnewerk, de meer gestroomlijnde organisatie en het merkpositioneringstraject, heeft Milieudefensie een solide basis om ook in de toekomst succesvol te werven. Daarnaast is er in het nieuwe Algemeen Beleidsplan 2016-2025 ook een duidelijke visie voor fondsenwerving opgenomen.

video: Campagne Wij Willen Wei

milieudefensie
anders kijken, anders kiezen

Milieudefensie in mijn testament

In een opgaveblad op een boerderij tussen de kroonlijke velden van Fryslân. Anno 2016 is Milieudefensie belang-rijker dan ooit. Door samenwerking van de landbouw is de afgelopen 20 jaar, die je de velden veranderd in grote, groene dalen met alleen English bulldogs, afgewisseld met een paar honden. De gevolgen zijn zichtbaar en hoorbaar: de bodem is deels weg, het bodemleven is een enorme afname van de voedselketen.

Daarom gaaf ik mijn nalatenschap graag aan Milieudefensie. Zij staat voor de waarden, zoals duurzaamheid, biodiversiteit, transparantie en eerlijkheid. Het is belangrijk om te weten, dat ik ook voor de toekomstige generatie - belangrijk vind.

Anne Zwart

Met een goed gevoel de aarde doorgeven

Stelt u zich eens voor dat de stad waarin u bent geboren gezond is. Waar iedereen veilig op straat kunnen spelen. Waar u het roet niet van de ruiten heeft en regen omdat de kante die u inademt gezond is. Stelt u zich eens voor dat de werven maar ons een vandaal bent. Dat de boer een eerlijke prijs krijgt en waar de boeren in de wet staan. En dat de boer aan de andere kant van de wereld niet langer van zijn land verjaagd wordt voor de productie van soja en palmolie. Stelt u zich eens voor dat iedereen in goed gelukde huizen woont en we de energie opwekken uit zonnepanelen.

Stelt u zich eens voor... Een leefbaar aard voor iedereen, of je nu boer bent of ondernemer, fabrieksarbeider of dokter. Sytze of Nederlanders. Dat is wat Milieudefensie wil. U ook?

Door Milieudefensie te steunen via uw testament kunt u met een goed gevoel de aarde doorgeven aan de generaties die na u komen.

Wilt u meer weten over nalatenschappen aan Milieudefensie?

Ga in gesprek met Esther Martens ten veld, de brochure gaat:
esther.martens@milieudefensie.nl
of bel 020 5597 424

7.3 Overheidsbijdragen, schenkingen en sponsoring

Voor verschillende activiteiten ontvangt Milieudefensie financiering van de Nederlandse overheid en de Europese Unie.

Overheid

In 2016 startte de uitvoering van het tweede vijfjarige programma van de Fair, Green & Global Alliantie, waarin we samenwerken met de organisaties Both ENDS, Action Aid, Schone Kleren Campagne, SOMO en TNI. Het programma wordt gefinancierd door het Ministerie van Buitenlandse Zaken in het kader van de Strategische partnerschappen voor 'pleiten en beïnvloeden' die het ministerie voor de periode 2016-2020 is aangegaan met 25 allianties. Both ENDS is penvoerder van deze alliantie. In de periode 2011-2015 liep het eerste vijfjarige programma van deze alliantie, toen gefinancierd vanuit het Medefinancieringsstelsel II (MFS II) van het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Samen met Friends of the Earth International (FoEI), Friends of the Earth Europe (FoEE) en diverse Zuidelijke FoE-groepen werkt Milieudefensie binnen dit programma aan het versterken van het netwerk en het voorkómen en oplossen van milieuproblemen in het Zuiden van de wereld. De activiteiten vinden plaats binnen drie veranderstrategieën: 'Verbeterd gedrag van bedrijven', 'Verbeterde handel & investering' en 'Verbeterde financiële systemen en belastingregimes'. Een centraal onderdeel van het programma is wat we 'wederzijdse capaciteitsversterking' noemen: door nauw samen te werken met Zuidelijke groepen versterken wij hen en zij ons.

In 2016 startte ook de uitvoering van het vijfjarige programma van de Green Livelihoods Alliance, waarin we samenwerken met IUCN NL en Tropenbos International. Ook dat programma wordt gefinancierd door het Ministerie van Buitenlandse Zaken in het kader van de Strategische partnerschappen voor 'pleiten en beïnvloeden'. Milieudefensie is penvoerder van deze alliantie. Samen met Friends of the Earth International (FoEI), Friends of the Earth Europe (FoEE) en diverse Zuidelijke FoE-groepen werkt Milieudefensie binnen dit programma aan het versterken van het netwerk en het beschermen van bossen en andere landschappen in het Zuiden van de wereld en van de mensen die van deze bossen en landschappen afhankelijk zijn voor hun levensonderhoud.

De activiteiten vinden plaats binnen drie thematische programma's: 'Bos- en landschapsbeheer', 'Landbouwproducten' en 'Eerlijke energietransitie'. Bovendien zijn er landenprogramma's, waaronder voor de landen Indonesië, Filipijnen, Oeganda, Nigeria en Liberia.

ANBI

In 2007 is Milieudefensie door het ministerie van Financiën erkend als Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI). Daardoor zijn giften aan Milieudefensie van de belasting aftrekbaar.

Nationale Postcode Loterij

Milieudefensie behoort sinds 1996 tot de vaste beneficiënten van de Nationale Postcode Loterij. In 2016 ontving Milieudefensie een bedrag van 1,35 miljoen euro, waarvoor we de Postcode Loterij en de deelnemers van harte bedanken!

In 2016 werken we ook mee aan het project 'Bescherm de natuurbeschermer' van IUCN NL. Zij ontvingen hiervoor een extra bijdrage van 2.180.000 euro. Behalve Milieudefensie werken ook Friends of the Earth International en Global Witness hieraan mee. Dit project verbetert de veiligheid van bedreigde natuurbeschermers in Colombia, Peru, DR Congo, Indonesië en de Filipijnen. We vinden het geweldig dat dit project dankzij de Nationale Postcode Loterij gerealiseerd kan worden.

Dankzij de Nationale Postcode Loterij

Sinds 1996 steunt de Postcode Loterij Milieudefensie met een jaarlijkse bijdrage. Deze bijdrage is van onschatbare waarde, omdat we hierdoor activiteiten kunnen ontplooiën die anders niet mogelijk zijn, of alleen op een veel kleinere schaal. Milieudefensie is de deelnemers en de Nationale Postcode Loterij zeer dankbaar voor deze steun.

► Lees verder

8 Financieel verslag en jaarrekening

Pieter Bollen, Controller bij Milieudefensie:

“Het is bijzonder fijn werken voor Milieudefensie: ik kan met mijn persoonlijke expertise bijdragen aan een milieugerichte, maatschappelijke organisatiedoelstelling.”

Door het in gang zetten van een nieuw Algemeen Beleidsplan 2016-2025, is het jaar 2016 afgesloten met een negatief resultaat. Dit was voorzien en is binnen het begrote negatieve resultaat gebleven, vooral dankzij de continuering van de groei van de vereniging en daarmee de werving van eigen fondsen. Met een continuïteitsreserve boven onze norm en een drietal bestemmingsreserves is er sprake van een gezonde financiële organisatie en heeft Milieudefensie middelen om ook in de toekomst haar impact te versterken op de nodige verandering in de maatschappij naar een duurzame en rechtvaardige wereld, nationaal en internationaal.

8.1 Inleiding

Verkrijgen en besteden van middelen

Dankzij twee grote subsidies en toegenomen baten uit fondsenwerving heeft Milieudefensie in 2016 meer middelen tot haar beschikking gekregen om haar missie te realiseren. Voor 2016 was er een negatief resultaat begroot van €190.000, dit is beperkt gebleven tot een negatief resultaat van €166.735 (in 2015 was het een positief resultaat van €280.671). De continuïteitsreserve blijft met 52,4% boven de gestelde norm van 50%. Daarnaast blijft Milieudefensie de beschikking houden over enkele bestemmingsreserves.

Van elke in 2016 ontvangen euro heeft Milieudefensie 92 eurocent direct aan haar doelstellingen besteed.

Fondsenwerving

De eigen werving van fondsen heeft de sterke groei van de afgelopen jaren weten te continueren. De lichte stijging baten uit eigen fondsenwerving (met +1,6% naar € 4.591.009) is voor een groot deel het gevolg van een mooie stijging van het ledenaantal met +3.000 naar 55.000. Daarmee heeft het de daling van de nalatenschappen in 2016 (- € 274.739) gecompenseerd.

Niet door de overheid gefinancierde projecten

De niet door de overheid gefinancierde projecten bestaan voor 97,4% uit ontvangsten van de Nationale Postcode Loterij (NPL). Allereerst is er de jaarlijkse bijdrage van € 1.350.000, gelijk aan de voorgaande jaren. Daarnaast is er in 2016 € 449.949 besteed aan het project Allemaal Lokaal (waarbij de landbouw van morgen zijn veevoer niet ten koste van mensen en milieu uit Zuid-Amerika haalt, maar uit eigen regio). Dit door de NPL gefinancierde project loopt eind 2017 af. De daling van de niet door de overheid gefinancierde projecten is vooral veroorzaakt door het in 2015 beëindigde project van de Duurzame Energiesnelweg A15.

Subsidies van overheden

Het totaal aan bestede subsidies in 2016 is €9.931.340, daardoor is het aandeel ervan als financiering van Milieudefensie gestegen naar 59,9%. Dit hangt vooral samen met de twee grote subsidies die Milieudefensie ontving in het kader van de Strategische partnerschappen voor 'pleiten en beïnvloeden' die het Ministerie van Buitenlandse Zaken voor de periode 2016-2020 is aangegaan. Een groot deel van deze subsidies (€8.026.270) wordt door Milieudefensie doorgegeven aan andere organisaties.

Zo worden ontvangen subsidiegelden van de Fair, Green & Global Alliantie gedeeld met Friends of the Earth International (FoEI), Friends of the Earth Europe (FoEE) en Zuidelijke FoE-groepen. De subsidiegelden van de Green Livelihoods Alliance, waarin Milieudefensie penvoerder is en in die hoedanigheid van het ministerie ook de bedragen bestemd voor de alliantieleden IUCN NL en Tropenbos International ontvangt, worden gedeeld met deze alliantieleden, FoEI, FoEE en Zuidelijke FoE-groepen.

Resultaat

Het gerealiseerde negatieve resultaat van € 166.735 is binnen het begrote negatieve resultaat van € 190.000 gebleven en als volgt bestemd.

Een bedrag van € 159.413 wordt ten laste gebracht van de continuïteitsreserve waardoor deze reserve ultimo 2016 uitkomt op € 1.835.212. Daarmee voldoet de omvang van de continuïteitsreserve aan de door ons intern gestelde norm dat de continuïteitsreserve minimaal 50% moet zijn van de structurele uitvoeringskosten. In 2016 is deze gedaald naar 52,4% t.o.v. 2015 (59,0%).

Van de in 2014 opgebouwde bestemmingsreserve voor het Algemeen Beleidsplan 2016-2025 (ABP) is besloten deze nog op een niveau van € 250.000 te houden voor kosten in de komende jaren. In 2015 is de eerste procedurele fase van het hoger beroep tegen Shell gewonnen. De in 2016 beschikbaar gestelde bestemmingsreserve van € 70.000 laten we intact voor nog komende kosten in verband met deze rechtszaak. Tenslotte zijn de overige reserves, bestemd voor de lokale afdelingen, licht afgenomen.

8.2 Balans 31 december 2016

Activa	31-12-2016	31-12-2015
Materiele vaste activa		
Grond en terreinen	5.000	5.000
Inrichting	20.941	30.187
ICT	33.647	38.683
Inventaris	9.959	2.307
	<u>69.547</u>	<u>76.177</u>
Kortlopende vorderingen		
Debiteuren	89.861	169.781
Rekening courant pensioenen	588.292	24.052
Overige vorderingen	422.205	179.863
	<u>1.100.358</u>	<u>373.696</u>
Liquide middelen	7.515.551	7.356.507
Totaal activa	<u>8.685.456</u>	<u>7.806.380</u>

Passiva	31-12-2016	31-12-2015
Reserves		
Continuïteitsreserve	1.835.212	1.994.625
Bestemmingsreserve ABP	250.000	250.000
Bestemmingsreserve Shell	70.000	70.000
Overige reserves	33.221	40.543
	<u>2.188.433</u>	<u>2.355.168</u>
Voorzieningen		
Voorziening langdurige zieken	150.000	-
	<u>150.000</u>	<u>-</u>
Kortlopende Schulden		
Crediteuren	676.420	405.943
Belastingen en sociale premies	108.028	95.045
Overige transitorische passiva	5.562.575	4.950.224
	<u>6.347.023</u>	<u>5.451.212</u>
Totaal Passiva	<u>8.685.456</u>	<u>7.806.380</u>

8.3 Staat van baten en lasten 2016

Baten

	REALISATIE 2016	BEGROOT 2016	REALISATIE 2015
Baten uit eigen fondsenwerving	4.591.009	4.175.000	4.519.953
Subsidies van overheden	9.931.340	10.830.000	2.157.263
Baten uit acties van derden	1.859.451	2.075.000	2.224.194
Advertentie-inkomsten	7.123	5.000	10.982
Rentebaten	30.403	60.000	57.111
Totaal baten	16.419.326	17.145.000	8.969.503

Lasten

Besteed aan doelstellingen			
<i>Voorlichting</i>	1.036.214	1.114.187	1.019.891
<i>Bewegingsopbouw</i>	550.020	430.894	541.808
<i>Thematische campagnes</i>	13.582.137	14.377.902	5.828.198
	15.168.371	15.922.983	7.389.897
Werving Baten			
<i>Kosten eigen fondsenwerving</i>	553.321	572.940	569.509
<i>Kosten verkrijging subsidies van overheden</i>	6.182	5.943	104.458
	559.503	578.883	673.967
Beheer en administratie	858.187	833.134	624.968
Totaal lasten	16.586.061	17.335.000	8.688.832
Saldo Baten en Lasten	- 166.735	- 190.000	280.671

Bestemming van het saldo

	REALISATIE 2016	BEGROOT 2016	REALISATIE 2015
Reserve lokale afdelingen	- 7.322-	-	- 9.293
Bestemmingsreserve ABP en voorziene directiekosten	-	-	- 100.000
Bestemmingsreserve Shell rechtzaak	-	-	70.000
Onttrekking/toevoeging aan de continuïteitsreserve	- 159.413	- 190.000	319.964
Saldo Baten en Lasten	- 166.735	- 190.000	280.671

8.4 Grondslagen van Waardering en Resultaatsbepaling

Algemeen

De jaarrekening is opgesteld conform de vanaf 1 januari 2011 aangepaste Richtlijn 650 "Fondsenwervende Instellingen".

Grondslagen

Algemeen

De grondslagen die worden toegepast voor de waardering van activa en passiva en de resultaatbepaling zijn gebaseerd op historische kosten. Activa en passiva worden gewaardeerd tegen nominale waarde, tenzij anders is vermeld.

De opbrengsten en kosten worden toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben, tenzij anders vermeld.

Materiële vaste activa

De materiële vaste activa worden gewaardeerd op aanschafwaarde, onder aftrek van afschrijvingen die zijn gebaseerd op de geschatte economische levensduur.

De afschrijvingen bedragen een vast percentage van de aanschafwaarde:

- Inventaris en Inrichting 20%
- ICT 20-33%

Grond

Op grond wordt niet afgeschreven.

Vorderingen

Vorderingen zijn opgenomen voor de nominale waarde, zonodig onder aftrek van een voorziening voor oninbaarheid.

Continuïteitsreserve

Een continuïteitsreserve is gevormd voor dekking van risico's op korte termijn en om zeker te stellen dat de vereniging ook in de toekomst aan haar verplichtingen kan voldoen.

De omvang van de reserve dient volgens onze eigen norm op het gewenste niveau van 50% van de jaarlijkse uitvoeringskosten van de werkorganisatie te zijn.

Bestemmingsreserve

Bestemmingsreserves worden gevormd wanneer het bestuur van de vereniging een deel van de reserves heeft afgezonderd voor een speciaal doel.

Voorziening langdurige zieken

Voor medewerkers waarvan de verwachting is dat deze langer ziek zullen blijven wordt een voorziening gevormd. De basis van de vorming van de voorziening betreft het laatstverdiend salaris.

Het **Kasstroomoverzicht** is opgesteld op basis van de indirecte methode.

Resultaat

Het resultaat wordt bepaald als het verschil tussen de aan het jaar toe te rekenen opbrengsten en de aan het jaar toe te rekenen kosten. Een uitzondering hierop vormt de bate die als bijdrage van de Nationale Postcode Loterij ontvangen wordt. Deze wordt genoten in het jaar van ontvangst.

- *Giften* worden verantwoord in het jaar van ontvangst.
- De *contributies* worden verantwoord in het jaar waar ze betrekking op hebben.
- Baten uit *nalatenschappen* worden verantwoord in het boekjaar waarin de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld.
- *Subsidies* worden in dezelfde periode verantwoord als waarin de kosten zijn gemaakt.

De ontvangen subsidies worden op basis van contracten toegekend aan partnerorganisaties. De verplichting valt in de periode waarin het contract is aangegaan en daarmee wordt ook de subsidie verantwoord.

Ontvangen bijdragen uit acties van derden worden verantwoord in het boekjaar waarin ze worden ontvangen met uitzondering van de ontvangsten die kunnen worden toegerekend aan de periode waarop deze betrekking hebben. Eventuele voorschotten worden in het boekjaar waarin ze worden ontvangen verantwoord.

Kosten van Beheer en administratie

Kosten van beheer en administratie zijn kosten die de organisatie maakt in het kader van de (interne) beheersing en het voeren van de administratie. Zij worden niet toegerekend aan de doelstelling of de werving van baten.

8.5 Kasstroomoverzicht

Kasstroom uit operationele activiteiten

	2016	2015	2014
Resultaat	- 166.735	280.671	37.920
Afschrijvingen materiële vaste activa	47.025	36.766	29.729
Bruto kasstroom operationele activiteiten	- 119.710	317.437	67.649
Mutaties kortlopende vorderingen	- 726.662	- 97.420	482.377
Mutaties voorzieningen	150.000	-	-
Mutaties kortlopende schulden	895.811	1.754.738	603.366
Netto kasstroom operationele activiteiten	199.439	1.974.756	1.153.392

Kasstroom uit investeringsactiviteiten

(Des)Investerings in materiele vaste activa	- 40.395	29.329	- 45.265
Kasstroom uit investeringsactiviteiten	- 40.395	29.329	- 45.265

Kasstroom uit financieringsactiviteiten

	-	-	-
Mutatie liquide middelen	159.044	2.004.084	1.108.127

Liquide middelen

	2016	2015	2014
Liquide middelen 1 januari	7.356.507	5.352.423	4.244.296
Liquide middelen 31 december	7.515.551	7.356.507	5.352.423
Mutatie liquide middelen	159.044	2.004.084	1.108.127

8.6 Toelichting Balans

Activa

Materiële vaste activa	Grond en terreinen	Inrichting	ICT	Inventaris	Totaal
<i>Aanschafwaarde primo boekjaar</i>	5.000	122.295	452.204	148.291	727.790
<i>Investerings</i>	-	-	32.053	8.342	40.395
<i>Desinvesteringen</i>	-	-	-	-	-
Aanschafwaarde ultimo boekjaar	5.000	122.295	484.257	156.633	768.185
<i>Cum. Afschrijvingen primo boekjaar</i>	-	92.108	413.521	145.984	651.613
<i>Afschrijvingen</i>	-	9.246	37.089	690	47.025
Cum. Afschrijvingen ultimo boekjaar	-	101.354	450.610	146.674	698.638
<i>Boekwaarde primo boekjaar</i>	5.000	30.187	38.683	2.307	76.177
<i>Saldo mutaties</i>	-	- 9.246	- 5.036	7.652	6.630
Boekwaarde ultimo boekjaar	5.000	20.941	33.647	9.959	69.547

Kortlopende vorderingen	31-12-2016	31-12-2015
<i>Debiteuren</i>	13.083	18.568
<i>EU, IEE via co2Online t.b.v. YEFF (Koelestudenten)</i>	48.778	-
<i>EU, DEAR via FoEE t.b.v. School of Sustainability</i>	28.000	-
<i>Min. van Buitenlandse Zaken, MFS2 via Both Ends t.b.v. FGG</i>	-	56.279
<i>EU, EuropeAid t.b.v. Extractive industries 2013-2015</i>	-	94.934
	89.861	169.781
Rekening-courant pensioenen		
<i>Rekening-courant Avero (Achmea)</i>	588.292	24.052
	588.292	24.052
Overige Vorderingen		
<i>Overige transitorische activa</i>	108.313	60.651
<i>Stornering donaties</i>	201.080	-
<i>Vooruitbetaalde nota's</i>	106.458	112.389
<i>Voorschotten personeel</i>	6.354	5.659
<i>Lokale Afdelingen vorderingen</i>	-	1.165
	422.205	179.864

Door omstandigheden met de Triodosbank, die onze incasso's verzorgt, zijn er aan het einde van het jaar donaties gestornerd die wel in 2016 geïncasseerd hadden moeten worden, dit heeft nu in januari 2017 plaatsgevonden. Dit verklaart de post "Stornering donaties" in 2016.

Totaal kortlopende vorderingen **1.100.358** **373.697**

Liquide middelen	31-12-2016	31-12-2015
ASN Bank	4.076.331	5.270.669
Triodos Bank	3.364.020	1.692.342
ING Bank	75.200	393.496
Totaal liquide middelen	7.515.551	7.356.507

Bij de Triodosbank is een bedrag van €56.250 geblokkeerd vanwege de afgegeven huurgarantie aan de verhuurder. Verder zijn alle liquide middelen direct opeisbaar. Het dagelijkse betalingsverkeer wordt verzorgd door de Triodos Bank.

De lokale afdelingen hebben € 33.379 aan liquide middelen op de Triodos Bank.

Passiva

Reserves	31-12-2016	31-12-2015
Continuïteitsreserve		
<i>Begin boekjaar</i>	1.994.625	1.674.661
<i>Mutaties</i>	- 159.413	319.964
Einde boekjaar	1.835.212	1.994.625

Toelichting Continuïteitsreserve

De continuïteitsreserve is gevormd voor dekking van risico's. In 2016 komt de norm uit op een niveau van 52,4%, een daling ten opzichte van 2015 (59,0%). Daarmee voldoet de omvang van de continuïteitsreserve aan de door ons intern gestelde norm dat de continuïteitsreserve minimaal 50% moet zijn van de structurele uitvoeringskosten.

Bestemmingsreserve ABP en voorziene directiekosten	31-12-2016	31-12-2015
<i>Begin boekjaar</i>	250.000	350.000
<i>Mutaties</i>	-	- 100.000
Einde boekjaar	250.000	250.000

Toelichting Bestemmingsreserve ABP

In 2015 is een reservering opgemaakt voor het opstellen en uitvoeren van het Algemeen Beleidsplan 2016-2025 (ABP) en voor de voorziene maar niet begrote directiekosten. Ondanks dat er kosten in 2016 zijn gemaakt die onder deze bestemmingsreserve vallen, is er toch voor gekozen geen deel van de bestemmingsreserve vrij te laten vallen in 2016. Dit omdat Milieudefensie verwacht nog kosten te gaan maken voor de uitvoering van het ABP in de komende jaren.

Bestemmingsreserve Shell rechtszaak	31-12-2016	31-12-2015
<i>Begin boekjaar</i>	70.000	-
<i>Mutaties</i>	-	70.000
Einde boekjaar	70.000	70.000

Toelichting Bestemmingsreserve Shell rechtszaak

In 2015 is de eerste procedurele fase van het hoger beroep tegen Shell gewonnen, voor 2016 en daaropvolgende jaren is daarvoor €70.000 beschikbaar gesteld middels een bestemmingsreserve. Aangezien het grootste deel aan kosten nog gaan komen, is er besloten deze bestemmingsreserve intact te houden.

Reserve Lokale Afdelingen	31-12-2016	31-12-2015
<i>Begin boekjaar</i>	40.543	49.836
<i>Mutaties</i>	- 7.322	- 9.293
Einde boekjaar	33.221	40.543

Toelichting Reserve Lokale Afdelingen

De bestemmingsreserve lokale afdelingen is bestemd om lokale afdelingen, in het kader van de doelstelling van Milieudefensie, activiteiten te laten verrichten.

Totaal reserves **2.188.433** **2.355.168**

Voorzieningen	31-12-2016	31-12-2015
Voorziening langdurige ziekten	150.000	-
Totaal voorzieningen	150.000	-

Milieudefensie heeft een aantal medewerkers in dienst waarvan de verwachting is dat deze medewerkers langdurig ziek zijn. Voor dat deel dat op balansdatum naar verwachting blijvend geheel of gedeeltelijk niet in staat zijn om werkzaamheden te verrichten door ziekte of arbeidsongeschiktheid is een voorziening opgenomen op grond van de richtlijnen.

Kortlopende schulden	31-12-2016	31-12-2015
Crediteuren		
<i>Crediteuren</i>	336.276	394.388
<i>Partners</i>	340.144	11.555
	676.420	405.943

In verband met subsidies worden er commitments aangegaan met gelieerde partners.

Omdat deze in delen worden betaald ontstaat er een schuldpositie naar partners.

Belastingen en sociale Premies	31-12-2016	31-12-2015
<i>Loonbelasting en sociale premies</i>	108.028	91.893
<i>Omzetbelasting</i>	-	3.151
	108.028	95.044

Overige kortlopende schulden

<i>- Nog te besteden/ vooruitontvangen:</i>		
<i>- Min. van Buitenlandse Zaken, SP via Both Ends t.b.v. FGG</i>	534.775	652.940
<i>- Min. van Buitenlandse Zaken, SP t.b.v. GLA</i>	3.037.490	1.774.000
<i>- Min. van Buitenlandse Zaken, SP t.b.v. Coördinatie GLA</i>	497.141	437.000
<i>- Nationale Postcode Loterij, t.b.v. Allemaal Lokaal</i>	771.739	1.221.689
<i>- Nationale Postcode Loterij via IUCN, t.b.v. Bescherm de Natuurbeschermers</i>	49.548	-
<i>- Min. van Economische Zaken, UDV t.b.v. Kaas van dichtbij</i>	-	35.560
<i>- EU, IEE via co2Online t.b.v. YEFF (Koelestudenten)</i>	-	1.658
<i>- Stichting Pequeño, t.b.v. Green Canteen</i>	-	44.539
Totaal Nog te besteden/vooruitontvangen	4.890.693	4.167.386
<i>Te betalen vakantiegeld/dagen</i>	375.374	342.777
<i>Vooruit ontvangen contributie</i>	41.581	58.050
<i>Overige transitorische passiva</i>	254.927	382.012
	5.562.575	4.950.225

Totaal kortlopende schulden **6.347.023** **5.451.212**

Niet in de Balans opgenomen verplichtingen

Garanties:

- Door de Triodos Bank is namens Milieudefensie een huurgarantie van € 56.250 aan de verhuurder afgegeven. Bij de Triodosbank is dit bedrag geblokkeerd vanwege de afgegeven huurgarantie aan de verhuurder.

Meerjarige financiële verplichtingen:

- Het huurcontract voor de Nieuwe Looiersstraat 31: jaarlijks € 249.800, loopt tot november 2020.
- Een contract met BNP Paribas kantooroplossingen is aangegaan tot maart 2018 voor de lease van kopieerapparaten (jaarlijks € 13.480).
- Een contract met RAET voor het verwerken van de salarisadministratie is aangegaan tot 2017 (jaarlijks € 9.093).
- Een contract met Blackbaud voor het gebruik van het CRM pakket is aangegaan tot februari 2018 (jaarlijks € 40.160).
- Een contract met Maas Internationaal voor het gebruik van de koffieautomaten is aangegaan tot december 2020 (jaarlijks € 1.800).

Meerjarige financiële rechten:

- De onderhuur van een gedeelte van het pand de Nieuwe Looiersstraat 31 aan Friends of the Earth International: jaarlijks € 42.997 loopt tot november 2020.
- De onderhuur van een gedeelte van het pand de Nieuwe Looiersstraat 31 aan World Learning Inc.: jaarlijks € 35.324 loopt tot juni 2018.

Pensioenen:

- Vanaf januari 2016 heeft Milieudefensie de pensioenverzekering ondergebracht bij Avero Achmea en heeft daar een middelloon-regeling met garantie.
- Het contract met Avero Achmea loopt tot 1 januari 2021.

8.7 Toelichting staat van Baten en Lasten

8.7.1 Toelichting Baten

Baten uit eigen fondsenwerving

	REALISATIE 2016	BEGROOT 2016	REALISATIE 2015
Contributies, giften en donaties			
<i>Contributies</i>	1.679.000	1.668.000	1.428.392
<i>Giften en donaties</i>	2.766.160	2.387.000	2.695.732
<i>Nalatenschappen</i>	95.427	120.000	370.166
	<u>4.540.587</u>	<u>4.175.000</u>	<u>4.494.290</u>
Overige baten fondsenwerving	50.422	-	25.663
	<u>50.422</u>	<u>-</u>	<u>25.663</u>
Totaal Baten uit eigen fondsenwerving	<u>4.591.009</u>	<u>4.175.000</u>	<u>4.519.953</u>

Ten opzichte van de realisatie 2015 zijn de baten uit eigen fondsenwerving in 2016 met 1,6% gestegen.

Subsidies overheden

	REALISATIE 2016	BEGROOT 2016	REALISATIE 2015
Min. van Buitenlandse Zaken, SP via Both Ends t.b.v. FGG	768.749	1.008.000	-
Min. van Buitenlandse Zaken, SP via Both Ends t.b.v. FGG - Partners	1.408.835	1.409.000	-
Min. van Buitenlandse Zaken, SP t.b.v. GLA	660.448	1.198.000	-
Min. van Buitenlandse Zaken, SP t.b.v. GLA -Partners	6.598.063	6.625.000	-
Min. van Buitenlandse Zaken, SP t.b.v. Coördinatie GLA	376.859	493.000	-
Min. van Buitenlandse Zaken, MFS2 via Both Ends t.b.v. FGG	-	-	838.570
Min. van Buitenlandse Zaken, MFS2 via Both Ends t.b.v. FGG - Partners	-	-	664.954
EU, IEE via co2Online t.b.v. YEFF (Koelestudenten)	50.436	29.000	36.111
EU, DEAR via FoEE t.b.v. School of Sustainability	28.000	68.000	-
EU, EuropeAid t.b.v. Extractive industries 2013-2015	8.308	-	183.406
EU, EuropeAid t.b.v. Extractive industries 2013-2015 - Partners	3.919	-	300.170
Min. van Economische Zaken, UDV t.b.v. Kaas van dichtbij	12.269	-	9.075
Min. van Economische Zaken, UDV t.b.v. Kaas van dichtbij - Partners	23.291	-	-
Min. van Economische Zaken, UDV t.b.v. Het nieuwe ei	-	-	13.528
Min. van Economische Zaken, UDV t.b.v. Het nieuwe ei - Partners	-	-	26.000
IUCN NL, Ecosystem Alliance t.b.v. Mijnbouw	-	-	70.449
Min. van Infrastructuur en Milieu, t.b.v. Omgevingswet	-	-	15.000
	<u>9.931.340</u>	<u>10.830.000</u>	<u>2.157.263</u>

Het totaal aan bestede subsidies is in 2016 enorm gestegen. Dit is vooral door de subsidies die Milieudefensie ontving in het kader van de Strategische partnerschappen voor 'pleiten en beïnvloeden' die het ministerie voor de periode 2016-2020 is aangegaan. Een groot deel van deze subsidies (€ 8.026.270) wordt door Milieudefensie doorgegeven aan partnerorganisaties.

Baten uit acties van derden

	REALISATIE 2016	BEGROOT 2016	REALISATIE 2015
Bijdrage Nationale Postcode Loterij	1.350.000	1.350.000	1.350.000
Nationale Postcode Loterij, tbv Duurzame energiesnelweg A15	-	-	346.469
Nationale Postcode Loterij, tbv Allemaal Lokaal	449.949	689.000	467.960
Nationale Postcode Loterij via IUCN, t.b.v. Bescherm de Natuurbeschermer	10.452	-	-
Stichting Pequeño, tbv Green Canteen	44.539	36.000	20.411
Friends of the Earth Europe	-	-	31.850
Overige baten uit acties derden	4.511	-	7.504
	<u>1.859.451</u>	<u>2.075.000</u>	<u>2.224.194</u>

De baten uit acties van derden zijn in 2016 met 16,4% gedaald ten opzichte van de realisatie 2015, dit is vooral omdat het project Duurzame energiesnelweg A15 in 2015 is afgerond. Het project Allemaal Lokaal wordt in 2018 afgerond.

Down to Earth

	REALISATIE 2016	BEGROOT 2016	REALISATIE 2015
Advertentie-inkomsten	7.123	5.000	10.982
	<u>7.123</u>	<u>5.000</u>	<u>10.982</u>

Rentebaten

Rentebaten	30.403	60.000	57.111
	<u>30.403</u>	<u>60.000</u>	<u>57.111</u>

Totaal Baten

	<u>16.419.326</u>	<u>17.145.000</u>	<u>8.969.503</u>
--	--------------------------	--------------------------	-------------------------

8.7 Toelichting staat van Baten en Lasten

8.7.2 Toelichting Lasten

	REALISATIE 2016	BEGROOT 2016	REALISATIE 2015
Besteed aan doelstellingen			
Voorlichting	1.036.214	1.114.187	1.019.891
Bewegingsopbouw	550.020	430.894	541.808
Subtotaal	1.586.234	1.545.081	1.561.699
Campagnes			
Bossen	574.366	707.606	-
Economie	561.147	661.916	-
Energie	799.992	850.995	-
Landbouw & voedsel	897.232	1.086.173	1.114.983
Jongeren	265.206	282.891	185.314
Mobiliteit	639.229	663.758	838.054
Coördinatie GLA, FGG	534.618	703.943	-
Milieu algemeen	1.284.077	1.386.620	1.213.151
Partners	8.026.270	8.034.000	1.013.640
Grondstoffen en energie	-	-	1.463.055
Subtotaal Campagnes	13.582.137	14.377.902	5.828.197
Werving baten			
Kosten eigen fondsenwerving	553.321	572.940	569.509
Kosten verkrijging van subsidies overheden	6.182	5.943	104.458
Subtotaal Werving baten	559.503	578.883	673.967
Beheer en administratie	858.187	833.134	624.969
Totaal lasten	16.586.061	17.335.000	8.688.832

Toelichting onderverdeling lasten

Bovenstaande lasten zijn een resultante van de lastenverdeling zoals berekend in [tabel 8.7.3](#).

Daar worden uitvoeringskosten en algemene kosten voornamelijk verdeeld op basis van de werkelijk bestede uren per thema of categorie. Activiteitskosten en kosten fondsenwerving en servicelijnen worden wel direct toegerekend aan een categorie.

Toelichting Besteed aan doelstellingen / internationaal partners buitenland:

Van elke euro die de vereniging Milieudefensie ontvangt besteedt zij 92 eurocenten aan haar doelstellingen. Het merendeel wordt besteed aan Campagnes met 83 eurocenten, waarvan 59% naar partners gaat. De besteding aan Campagnes wordt gevolgd door Voorlichting (6 eurocent) en Bewegingsopbouw (3 eurocent).

Dankzij de twee verkregen subsidies voor Strategische Partnerschappen van het Ministerie van Buitenlandse Zaken heeft het internationale werk van Milieudefensie van 2016-2020 een groter aandeel bij Milieudefensie. Dat uitte zich in de campagnes Bossen en Economie. Maar ook lokaal hebben er veel campagnes bijgedragen aan de doelstelling van Milieudefensie. De campagne "Het gas eraf" van thema Energie gaat door in 2017. Landbouw richtte zich voornamelijk op het door de NPL gefinancierde project Allemaal Lokaal en het door UDV gefinancierde project "Het nieuwe ei". Jongeren waren actief met projecten zoals Green Canteen en KoeleStudenten. Mobiliteit continueert haar strijd voor "Gezonde lucht", ook in 2017. Milieu algemeen betreffen minder direct aan een project en thema gerelateerde inzet en kosten ten behoeve van de doelstelling. Buitenlandse partners zijn partners waarmee samen een subsidie is verkregen. Milieudefensie is de hoofdaanvrager/beneficiënt van de subsidie, sluit een contract af met deze partners en sluit de in het subsidiebudget opgenomen bedragen voor de partners, uiteraard zonder financiële opslag, door naar deze organisaties.

Toelichting kosten Werving baten

Milieudefensie streeft naar een doelmatige en efficiënte besteding van middelen. De kosten van werving van inkomsten dienen in redelijke verhouding te staan tot de realisering van de doelstellingen. In vergelijking met 2015 is er nagenoeg hetzelfde besteed aan het werven van baten, toch zijn de baten fondsenwerving met 1,6% gestegen. In 2016 is er weinig tot geen tijd besteed aan het verkrijgen van meer subsidies, logisch gezien de extra inspanning in 2015 en het succes bij het verkrijgen van subsidies.

Kosten Beheer en administratie

Kosten van beheer en administratie zijn kosten die niet worden toegerekend aan de doelstellingen van de vereniging, maar zijn gemaakt ten behoeve van de (interne) beheersing en de voering van de administratie. Relatief zijn kosten van de ondersteuning gedaald tot 5,2%, absoluut zijn de kosten in 2016 aan Beheer en administratie gestegen tot € 858.187. Dit heeft vooral te maken met de groei van de organisatie door de twee verkregen partnerschappen en de verdere, benodigde ontwikkeling van ondersteuning op o.a. het gebied van ICT, personeelszaken en administratie.

Hieronder een aantal kengetallen:

	REALISATIE 2016	REALISATIE 2015
Kosten van eigen fondsenwerving		
Kosten van eigen fondsenwerving	553.321	569.509
Baten eigen fondsenwerving	4.591.009	4.519.953
In procenten	12,1%	12,6%
Bestedingspercentage baten doelstelling		
Kosten doelstellingen	15.168.371	7.389.897
Totaal baten	16.419.326	8.969.503
In procenten	92,4%	82,4%
Bestedingspercentage lasten doelstelling		
Kosten doelstellingen	15.168.371	7.389.897
Totaal lasten	16.586.061	8.688.832
In procenten	91,5%	85,1%
Kosten Beheer en administratie		
Personeelskosten	716.393	527.241
Overige kosten	141.794	97.728
Totaal	858.187	624.969
Totaal lasten	16.586.061	8.688.832
In procenten	5,2%	7,2%

	REALISATIE 2016	BEGROOT 2016	REALISATIE 2015
Personeelslasten			
Salariskosten	3.039.215	3.128.000	2.652.044
Sociale lasten	514.150	475.000	452.158
Pensioenlasten	454.973	356.000	281.609
Arbodienst en herverzekering ziekte	43.697	31.000	34.106
Voorziening langdurige zieken	150.000	-	-
Ontvangen ziekengeld	22.204	-	66.364
Uitzendkrachten en freelancers	149.195	121.000	295.430
Reiskosten	123.884	135.000	110.942
Opleidingskosten	71.955	40.000	31.545
Overige personeelskosten	108.015	175.000	128.043
Totaal Personeelskosten	4.632.880	4.461.000	3.919.513

De stijging van de personeelslasten zijn allereerst het gevolg van de stijging van de formatie met gemiddeld 5,7 fte ten opzichte 2016. De stijging in de flexibele schil, ultimo 2016 +5,5fte, heeft te maken met de verkregen subsidies Fair, Green & Global en Green Livelihoods Alliance. Daarbij is op grond van richtlijnen een voorziening opgenomen voor dat deel dat op balansdatum naar verwachting blijvend, geheel of gedeeltelijk niet in staat zijn om werkzaamheden te verrichten door ziekte of arbeidsongeschiktheid. De verhoging van pensioenlasten heeft vooral te maken met de nieuwe pensioenregeling (middelloon-regeling met garantie).

	REALISATIE 2016	BEGROOT 2016	REALISATIE 2015
Formatie in fte (ultimo)			
Aantal fte - kernorganisatie	47,7	43,6	44,1
Aantal fte - flexibele schil	21,8	25,4	16,3

De aantallen zijn de ultimo-standen. De gemiddelde bezetting in 2016 van de kernorganisatie en flexibele schil samen was 64,2 fte (in 2015 58,5 fte).

Bestuur en directie

De bestuurders waren onbezoldigd actief. Er zijn geen leningen, voorschotten of garanties verstrekt aan directie en bestuur.

De directie bestaat uit 1 directeur, de heer D. Pols, in dienst sinds 1 december 2015. In het boekjaar 2016 was de directeur gemiddeld 1,0 fte in dienst, dat betekent bij Milieudefensie een werkweek van 37,5. De kosten voor de heer Pols bedroegen:

	REALISATIE 2016	REALISATIE 2015
Brutoloon incl. 8% vakantietoelage	72.939	6.250
Pensioenlasten	12.480	860
Salaris Directeur (D. Pols)	85.419	7.110

Daarmee is voldaan aan de Wet Normering Topinkomens, het bezoldigingsmaximum van de heer D. Pols voor 2016 was € 157.500.

Daarbij heeft Milieudefensie de heer H. Berkhuizen in dienst, directeur sinds 1 januari 2011.

Door ziekte wordt de heer H. Berkhuizen sinds december 2014 vervangen.

De kosten voor de heer Berkhuizen voor 0,9 fte bedroegen:

	REALISATIE 2016	REALISATIE 2015
Brutoloon incl. 8% Vakantietoelage	67.439	66.734
Pensioenlasten	20.426	14.347
Salaris Directeur (H. Berkhuizen)	87.865	81.081

Daarmee is voldaan aan de Wet Normering Topinkomens, het bezoldigingsmaximum van de heer Berkhuizen voor 2016 was €141.750.

	REALISATIE 2016	BEGROOT 2016	REALISATIE 2015
Afschrijvingen			
Afschrijvingen	47.025	44.000	36.767
Subtotaal Afschrijvingen	47.025	44.000	36.767

	REALISATIE 2016	BEGROOT 2016	REALISATIE 2015
Huisvestingskosten			
Huur + servicekosten en energie	305.687	309.000	300.623
Onderhoudskosten	43.681	34.000	37.187
Overige huisvestingskosten	35.175	22.000	17.693
Doorbelaste huisvestingskosten	83.017	78.000	81.840
Subtotaal Huisvestingskosten	301.526	287.000	273.663

	REALISATIE 2016	BEGROOT 2016	REALISATIE 2015
Kantoorkosten			
Automatiseringskosten	107.742	99.000	101.871
Repro kosten	54.227	45.000	50.712
Receptie en telefoon	31.237	42.000	47.895
Documentatie	3.112	4.000	2.098
Financiële kosten	27.951	22.000	24.054
Catering	19.987	20.000	17.543
Overige algemene kosten	554	1.000	84
Subtotaal Kantoorkosten	244.810	233.000	244.257

	REALISATIE 2016	BEGROOT 2016	REALISATIE 2015
Algemene Kosten			
Fondsenwerving en servicelijnen			
Servicelijnen	660.333	728.400	692.479
Wervingskosten	440.222	485.600	461.653
Kosten ledenadministratie	41.534	40.000	20.083
Subtotaal Fondsenwerving en servicelijnen	1.142.089	1.254.000	1.174.215
Communicatie			
Persvoorlichting	43.005	54.000	62.242
Corporate	28.160	125.000	118.387
Jaarverslag	8.374	13.000	10.202
Website	17.755	46.000	12.123
Overige communicatie	18.754	15.000	8.335
Subtotaal Communicatie	116.048	253.000	211.289
Achterban			
Lokale afdelingen	28.941	38.000	63.669
Bewegingsopbouw	20.860	10.000	-
Actieteam	6.071	15.000	1.065
Jongeren	5.518	4.000	3.969
Subtotaal Achterban	61.390	67.000	68.703
Magazine "Down to Earth"			
Productiekosten blad	195.032	189.000	192.401
Subtotaal Magazine "Down to Earth"	195.032	189.000	192.401

	REALISATIE 2016	BEGROOT 2016	REALISATIE 2015
Bestuurskosten			
Kosten bestuur	7.607	6.000	4.313
Reis- en verblijfkosten bestuur	2.790	1.000	1.321
Advies bestuur	15.043	1.000	756
Kosten directie	2.423	1.000	694
Reis- en verblijfkosten directie	3.248	2.000	1.437
Advies directie	5.410	16.000	1.307
Kosten ALV	17.251	18.000	11.744
Subtotaal Bestuurskosten	53.772	45.000	21.572

	REALISATIE 2016	BEGROOT 2016	REALISATIE 2015
Overige kosten			
Onderzoekskosten	42.295	48.000	21.800
Lidmaatschappen	64.433	44.000	50.039
Bijdragen aan derden	103.423	105.000	96.905
Overige kosten	2.332	-	5.325
Subtotaal Overige kosten	212.483	197.000	174.069

	REALISATIE 2016	BEGROOT 2016	REALISATIE 2015
Totaal Algemene kosten	1.780.814	2.005.000	1.842.249

8.7 Toelichting staat van Baten en Lasten

8.7.3 Toelichting Lastenverdeling

	Voorlichting	Bewegings- opbouw	thema: Bossen	thema: Economie	thema: Energie	thema: Landbouw & voedsel	thema: Jongeren	thema: Mobiliteit	thema: Coördinatie GLA, FGG	thema: Milieu algemeen	thema: Buiten- landse partners	Fondsenwerving	Verkrijging subsidies van overheden	Beheer en administratie	Realisatie 2016	Begroting 2016	Realisatie 2015
Uren 2016	6.338	8.239	5.677	6.007	8.552	9.511	4.010	8.650	4.659	20.430	-	2.159	118	15.429	99.778		
Uitvoeringskosten																	
personeelslasten	294.268	382.535	263.614	278.918	397.075	441.601	186.168	401.642	216.326	948.603	-	100.258	5.479	716.393	4.632.880	4.461.000	3.919.513
afschrijvingen	2.987	3.883	2.676	2.831	4.030	4.482	1.890	4.077	2.196	9.629	-	1.018	56	7.270	47.025	44.000	36.767
huisvestingskosten	19.152	24.897	17.157	18.153	25.843	28.741	12.117	26.140	14.079	61.739	-	6.525	357	46.626	301.526	287.000	273.663
kantoorkosten	15.550	20.214	13.930	14.739	20.982	23.335	9.837	21.223	11.431	50.126	-	5.298	290	37.855	244.810	233.000	244.257
subtotaal	331.957	431.529	297.377	314.641	447.930	498.159	210.012	453.082	244.032	1.070.097	-	113.099	6.182	808.144	5.226.241	5.025.000	4.474.200
Algemene kosten																	
fondsenwerving en servicelij	660.333	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	440.222	-	41.534	1.142.089	1.254.000	1.174.215
communicatie	8.961	11.649	8.028	8.494	12.092	13.448	5.669	12.231	6.588	28.888	-	-	-	-	116.048	253.000	211.289
bewegingsopbouw	-	61.390	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	61.390	67.000	68.703
magazine "Down to Earth"	15.060	19.578	13.492	14.275	20.322	22.601	9.528	20.556	11.071	48.549	-	-	-	-	195.032	189.000	192.401
bestuurskosten	3.495	4.544	3.131	3.313	4.716	5.245	2.211	4.771	2.569	11.268	-	-	-	8.509	53.772	45.000	21.572
overige kosten	16.408	21.330	14.699	15.552	22.140	24.623	10.381	22.395	10.2	533	-	-	-	-	212.483	197.000	174.069
subtotaal	704.257	118.491	39.350	41.634	59.270	65.917	27.789	59.953	32.290	141.598	-	440.222	-	50.043	1.780.814	2.005.000	1.842.249
Activiteitskosten																	
activiteitskosten	-	-	237.639	204.872	292.792	333.156	27.405	126.194	258.296	72.382	8.026.270	-	-	-	-	10.305.000	2.372.383
subtotaal	-	-	237.639	204.872	292.792	333.156	27.405	126.194	258.296	72.382	8.026.270	-	-	-	9.579.006	10.305.000	2.372.383
Totaal	1.036.214	550.020	574.366	561.147	799.992	897.232	265.206	639.229	534.618	1.284.077	8.026.270	553.321	6.182	858.187	16.586.061	17.335.000	8.688.832

De lastenverdeling is gebaseerd op het werkelijk aantal geschreven uren.

8.8. Controleverklaring

Controleverklaring

dubois + co
REGISTERACCOUNTANTS

CONTROLEVERKLARING VAN DE ONAFHANKELIJKE ACCOUNTANT

Aan: het bestuur van Vereniging Milieudefensie.

A. Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen jaarrekening 2016

Ons oordeel
Wij hebben de jaarrekening 2016 van Vereniging Milieudefensie te Amsterdam gecontroleerd.

Naar ons oordeel geeft de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van het vermogen van Vereniging Milieudefensie per 31 december 2016 en van het resultaat over 2016 in overeenstemming met de in Nederland geldende RJ-Richtlijn 650 Fondsenwervende Organisaties en de bepalingen van en krachtens de Wet normering bezoldiging topfunctionarissen publieke en semipublieke sector (WNT).

De jaarrekening bestaat uit:

1. de balans per 31 december 2016;
2. de staat van baten en lasten over 2016; en
3. de toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en andere toelichtingen.

De basis voor ons oordeel
Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen en de Regeling Controleprotocol WNT 2016. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie 'Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening'.

Wij zijn onafhankelijk van Vereniging Milieudefensie zoals vereist in de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Oranje Nassaulaan 1
1075 AX Amsterdam
Postbus 53028
1007 AA Amsterdam

Telefoon 020 571 23 45
E-mail info@dubois.nl
www.dubois.nl
KvK nummer 34374865

Dubois & Co. Registeraccountants is een maatschap van praktijkvennootschappen. Op alle opdrachten die aan ons kantoor worden verstrekt, zijn onze algemene voorwaarden van toepassing. Deze voorwaarden, waarvan de tekst is opgenomen op de website www.dubois.nl, bevatten een aansprakelijkheidsbeperking.

dubois + co
REGISTERACCOUNTANTS

B. Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen andere informatie

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij, omvat het jaarverslag andere informatie, die bestaat uit het bestuursverslag.

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de controle of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat.

Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening. Het bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder het bestuursverslag, in overeenstemming met RJ-Richtlijn 650 Fondsenwervende Organisaties.

C. Beschrijving van verantwoordelijkheden met betrekking tot de jaarrekening

Verantwoordelijkheden van het bestuur voor de jaarrekening
Het bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met de in Nederland geldende RJ-Richtlijn 650 Fondsenwervende Organisaties en de bepalingen van en krachtens de WNT. In dit kader is het bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het bestuur afwegen of de organisatie in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van genoemd verslaggevingsstelsel moet het bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het bestuur het voorkomen heeft om de organisatie te liquideren of de activiteiten te beëindigen, of als beëindiging het enige realistische alternatief is.

Het bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de organisatie haar activiteiten in continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening
Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid, waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

2

dubois + co
REGISTERACCOUNTANTS

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, de Regeling Controleprotocol WNT 2016, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen.

Onze controle bestond onder andere uit:

- het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing;
- het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de organisatie;
- het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan;
- het vaststellen dat de door het bestuur gehanteerde continuïteitsveronderstelling aanvaardbaar is, tevens het op basis van de verkregen controle-informatie vaststellen of er gebeurtenissen en omstandigheden zijn waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de organisatie haar activiteiten in continuïteit kan voortzetten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om in onze controleverklaring aandacht te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaat zijn, moeten wij onze controleverklaring aanpassen. Onze conclusies zijn gebaseerd op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat een organisatie haar continuïteit niet langer kan handhaven;
- het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen;
- het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Wij communiceren met het bestuur onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

Amsterdam, 22 mei 2017

Dubois & Co. Registeraccountants

Origineel getekend door:
G. Visser RA en M. Belkadi RA

3

8.9 Vooruitblik

Begroting 2017

Baten	BEGROTING 2017	REALISATIE 2016
Baten uit eigen fondsenwerving	4.600.000	4.591.009
Bijdrage Nationale Postcode Loterij	1.350.000	1.350.000
Overige bijdragen uit acties derden	781.000	509.451
Subsidies en Fondsen	2.831.000	1.905.070
Subsidies, te besteden door derden	8.120.000	8.026.270
Overige baten	35.000	37.526
Totaal	17.717.000	16.419.326

Lasten	BEGROTING 2017	REALISATIE 2016
Voorlichting en kennisvergaring	1.249.775	1.036.214
Achterban ondersteuning	534.429	550.020
Campagnes	6.522.458	12.568.496
Subsidies, te besteden door derden	8.120.000	1.013.641
Kosten eigen fondsenwerving	689.241	553.321
Kosten verwerving subsidies	6.692	6.182
Beheer en administratie	884.405	858.187
Totaal	18.007.000	16.586.061

Saldo - 290.000 166.735-

Besteding aan doelstelling ten opzichte van de totale baten 92,7% 92,4%

Personeel in Fte 70,8 64,2

Personeelskosten	BEGROTING 2017	REALISATIE 2016
Personeelskosten	4.471.000	4.329.026
Overige personeelskosten	441.000	303.854

Afschrijvingskosten	BEGROTING 2017	REALISATIE 2016
Afschrijvingskosten	80.000	47.025

Huisvestingskosten	BEGROTING 2017	REALISATIE 2016
Huur -/- doorberekende huur	231.000	222.670
Overige huisvestingskosten	64.000	78.856

Kantoorkosten	BEGROTING 2017	REALISATIE 2016
Kantoorkosten	163.000	244.810

Activiteits- en algemene kosten	BEGROTING 2017	REALISATIE 2016
Activiteits- en algemene kosten	4.437.000	3.333.550
Activiteitskosten, t.b.v. derden	8.120.000	8.026.270

Totaal **18.007.000** **16.586.061**

Meerjarenraming 2018-2020

Lasten	2018	2019	2020
Personeelskosten	4.639.000	4.685.000	4.732.000
Activiteitskosten	1.959.000	2.059.000	2.109.000
Partners, lasten	8.170.000	8.170.000	8.170.000
Fondsenwerving & Communicatie	1.743.000	1.896.000	1.899.000
Overige kosten	837.000	837.000	837.000
Totaal Lasten	17.348.000	17.647.000	17.747.000

Baten	2018	2019	2020
Fondsenwerving	4.800.000	4.900.000	5.000.000
Bijdragen van Derden	1.448.000	1.548.000	1.548.000
Bijdragen van Overheden	2.895.000	2.994.000	2.994.000
Partners, baten	8.170.000	8.170.000	8.170.000
Overige baten	35.000	35.000	35.000
Totaal Baten	17.348.000	17.647.000	17.747.000

Resultaat - - -

**Milieudefensie –
Friends of the Earth Netherlands**

Bezoekadres:

Nieuwe Looiersstraat 31, Amsterdam

Postadres:

Postbus 19199, 1000 GD Amsterdam

Servicelijn: 020 6262 620

Fax: 020 5507 310

E-mail: service@milieudefensie.nl

Internet: milieudefensie.nl

Jongerenorganisatie JMA:

020 5507 300 / jma.org

E-mail: info@jma.org

Redactie:

Ivanna van den Broek

Vormgeving en productie:

Eric Mels vormgeving, Hoorn

Foto's*Voorwoord*

Donald Pols – Rick Keus

Samenvatting

TTIP Free zone – Marten van Dijk

Handtekeningen Gezonde lucht – Pierre Crom

Demonstratie met boeren – Marten van Dijk

Samen gas terug – Michiel Wijnbergh

Palmolie Indonesië – Kemal Jufri

Eerlijk omschakelen doen we samen – Rick Keus

Betrokken mensen – Marieke Wijntjes

Jongeren Milieu Actief – Milieudefensie

Capaciteitsopbouw – Milieudefensie

Hoofdstuk 2

Hoofdbeeld – Pierre Crom

Groepsfoto Fossielvrij – onbekend

Groepsfoto actieconferentie – Michiel Wijnbergh

Donald spreekt tijdens demo – Marten van Dijk

FoEi – Richard Dixon

Hoofdstuk 3

Hoofdbeeld – Laura Ponchel

Deze boerderij TTIP vrij – Marten van Dijk

Potje Gezonde lucht – Pierre Crom

MD klaagt de staat aan – Pierre Crom

Aanbieding rapport – Marten van Dijk

Leefstraat – Marieke Wijntjes

Parking day – Marieke Wijntjes

100% lokale kaas – Annelijn Steenbergen

Boeren op plein Den Haag – Marten van Dijk

Open dag bij boer Gerjo – Remo Wormmeester

Boer op plein den Haag Marten van Dijk

Aanbieding handtekeningen – Marten van Dijk

Demo Gas terug – Eelco Schouten

Fakkeloftocht Groningen – Marten van Dijk

Wij worden gesteund door

© mei 2017, Milieudefensie, Amsterdam

Meisjes in MD shirt – Chantal Bekker
Breien voor Groningen – Ruben van Vliet
Springen voor de NAM in Assen – Eelco Schouten
Bla Bla Bingo Energiedialoog – Marten van Dijk
Man met megafoon – Chantal Bekker
Shell Nigeria – Marten van Dijk
Ontbossing Indonesië – Victor Barro
Startbijeenkomst februari – Marten van Dijk
Internationale conferentie – Milieudefensie
Startbijeenkomst februari – Marten van Dijk
Ontbossing voor Palmolie – Kemal Jufri

Hoofdstuk 4

Hoofdbeeld – Chantal Bekker

Jongeren Milieu Actief – bron: JMA

Vrijwilligers Voedsel – onbekend

Trainingsdag – Onbekend

Hoofdstuk 5

Hoofdbeeld – Bron: Friends of the Earth International

Climate Justice groep – Lise Masson Foei

Hoofdstuk 6

Hoofdbeeld ALV 2016 – Milieudefensie

ALV 2016 – Milieudefensie

Managementteam – Milieudefensie

Hoofdstuk 7

Hoofdbeeld Dam tot Damloop – Brenda Poppenk

Straatwerfers – Milieudefensie

Allemaal Lokaal werving – Milieudefensie

Bescherm de natuurbeschermers – Kim Verspui

Nationale Postcode Loterij – Roy Beusker

Hoofdstuk 8

Hoofdbeeld – Milieudefensie

Cijfers webbezoek
(vervolg)

Top 5 downloads (unieke downloads)

- 1 Stedenoverzicht Meerookhoofdstad (2.989)
- 2 Meetrapport Luchtkwaliteit 2015 (2.895)
- 3 Dagvaarding recht op gezonde lucht (813)
- 4 Volledige dagvaarding recht op gezonde lucht (475)
- 5 Reactie luchtkwaliteitsplan gemeente Amsterdam (381)

Top 5 gebruikte zoekwoorden op Milieudéfensie.nl (1,68% van de bezoekers heeft gezocht in de site)

- 1 opzeggen (625)
- 2 ttip (207)
- 3 vacatures (158)
- 4 milieudéfensie (144)
- 5 luchtkwaliteit (141)

Social: via Facebook en Twitter

De top 5 url's die de meeste sessies hebben opgeleverd via sociale media:

- 1 milieudéfensie.nl/ttip/teken-ttip-referendum (34.481)
- 2 wijwillenwei.milieudéfensie.nl (16.987)
- 3 milieudéfensie.nl/ttipactiedag (6.731)
- 4 milieudéfensie.nl/ttip/nieuws/parlementen-buitenspel-ceta (4.427)
- 5 milieudéfensie.nl/ttip/nieuws/ttip-ingerommeld-achterdeur-ceta (3.703)

Top 5 gebruikte zoekwoorden in Google

- 1 'not provided' (= afgeschermd door Google) (146.497)
- 2 milieudéfensie (1.392)
- 3 milieudéfensie arnhem (150)
- 4 ttip (146)
- 5 milieudéfensie.nl (143)

Thema-websites

Naast Milieudéfensie.nl heeft Milieudéfensie soms ook een of meer thema-websites in de lucht, meestal gekoppeld aan onze campagnes. In 2016 ging het om de website *Allemaal Lokaal* over veevoer van eigen bodem.

Aantal paginaweergaven: 374.435 (waarvan 105.536 uniek)

Aantal gebruikers: 27.415 (waarvan 27.244 nieuw)

Noot: Deze cijfers zijn afkomstig uit Google Analytics. Google Analytics is geen programma voor het tonen van absolute getallen, maar voor het analyseren van trends. De cijfers geven een indicatie ten opzichte van het jaar ervoor. Ze tonen geen absolute waarheid.

 [terug naar de tekst](#)

Dankzij de Nationale Postcode Loterij vervolg

In 2016 is er door de Nationale Postcode Loterij 341 miljoen euro geworven voor goede doelen. Maandelijks spelen 2,8 miljoen huishoudens in Nederland met deze loterijen mee, en met de 50% van hun lot dragen ze bij aan een betere wereld. Door middel van langdurige partnerschappen, ondersteunt de Nationale Postcode Loterij op deze manier tientallen ideële organisaties. Dit levert niet alleen ongekende financiële slagkracht op voor maatschappelijke verandering, maar zorgt ook voor brede aandacht voor al deze idealen, via de vele grootschalige communicatiekanalen van de Nationale Postcode loterij.

Op [onze website](#) lees je meer over Milieudefensie en de Nationale Postcode Loterij.

 [terug naar de tekst](#)

